

Božidar Finka

Zagreb

ČAKAVSKO NARJEČJE

PREDGOVOR

Sve do sada nemamo ni jednog opširnijeg i ujedno cjelovitoga prikaza čakavskog narječja. To je velik nedostatak hrvatske dijalektologije, posebice zato što se često smatra da se čakavski govori samo na otocima do Lastova i na uskom obalnom pojasu u Dalmaciji na jug do Poljica i u dijelu Istre; tek najjupućeniji znaju da je područje čakavskog narječja mnogo šire: da se čakavsko narječje proteže, kontinuirano ili u prekidima, sve do Karlovca i da se tragovi čakavskog narječja susreću i dalje na zapad i istok gdje se čakavsko narječje postepeno utapa u kajkavsko, odnosno štokavsko.

Možemo, dakle, reći da je opći prikaz čakavskog narječja jedna od najprečih zadaća hrvatske dijalektologije; nedostatak se toga prikaza to više osjeća što imamo prikaze i kajkavskog i štokavskog narječja.

Osnovni prikaz hrvatskoga kajkavskoga narječja, posebice s obzirom na akcenat, napisao je Stjepan IVŠIĆ pod naslovom: JEZIK HRVATA KAJKAVACA — O STOGODIŠNJICI NAŠEGA NOVOGA PRAVOPISA I KNJIŽEVNOG JEZIKA (Ljetopis JAZU; 48., 1936.). Štokavsko je narječje potanko opisao Pavle IVŠIĆ (na njemačkom jeziku) pod naslovom: DIE SERBOKROATISCHEN DIALEKTE — IHRE STRUKTUR UND ENTWICKLUNG, I, ALLGEMEINES UND DIE ŠTOKAVISCHES DIALEKTGRUPPE (Mouton et Co, 1958. 's-Gravenhage). Prikazi čakavskog narječja, samo s najopćenitijim podacima, nalaze se samo u leksikonskim priručnicima.

Smatrajući da je priručnik čakavskog narječja neodgodiva zadaća hrvatske dijalektologije, ovdje objavljujem sumarne rezultate svojih istraživanja čakavskog narječja kako bi se barem privremeno popunila jedna osjetna praznina u našoj dijalektologiji. I s r p a n opis čakavskog narječja, s opširnijom dokumentacijom i potpunijim znanstvenim aparatom, ostavljam svojim dijalektološkim planovima u doglednoj budućnosti.

S obzirom na različite zamjene »jata« u čakavskom narječju, u primjerima se kontinuantе jata obično transkribiraju znakom /ě/. Konkretni se refleksi i, e ili je pišu tek onda kad se donose primjeri za njihovu potvrdu. Transkripcija se ostalih glasova i akcenata donosi na uobičajen način.

U Zagrebu, 22. 3. 1971.

OPĆI PODACI

0. 1. Čakavsko je narječje jedno od tri osnovna narječja hrvatsko-srpskog jezika. Ta su narječja: *čakavsko*, *kajkavsko* i *štokavsko*. Neki dijalektolozi (npr. P. Ivić) izdvajaju iz štokavskog tzv. *torlačko narječje* (na jugoistoku Srbije) i razmatraju ga kao posebno, četvrto narječje hrvatsko-srpskog jezika. Za to nalaze opravdanje u mnogim njegovim osobinama drukčijim nego u tipičnim štokavskim dijalektima, ali je upitno-odnosna zamjenica i tu *što*.

Čakavski i kajkavski govore samo Hrvati, a štokavsko je zajedničko narječje dijela Hrvata, svih Srba, Muslimana i Crnogoraca. Narječja hrvatsko-srpskog jezika duguju svoje nazive različitim oblicima upitno-odnosne zamjenice. Oblik je te zamjenice:

1. u čakavskom: *ča*
2. u kajkavskom: *kaj*
3. u štokavskom: *što*.

Oblici tih zamjenica ponegdje alterniraju i s drukčijim fonetsko-fonološkim realizacijama:

- ča* alternira sa *ca* (čakavizam),
- kaj* alternira sa *kej* ili *ke*.

Ponegdje se te zamjenice i međusobno smjenjuju, tako da npr. neki pretežno čakavski govori imaju zamjenicu *što*, pa čak i *kaj*, isto tako i neki kajkavski govori imaju zamjenicu *što*, ali nije potvrđeno da bi kajkavski govori imali zamjenicu *ča* ili da bi štokavski govori imali *kaj* ili *ča*. Takvo zamjenjivanje upitno-odnosnih zamjenica ujedno je signal da postoje i druge mogućnosti međudijalekatskog zamjenjivanja i da zbog toga ima govora i dijalekata koji se ne mogu strogo svrstati samo u jedno, sasvim izdiferencirano narječje. Ipak je glavni smjer međudijalekatskog zamjenjivanja osobina da na područjima interferencije štokavsko narječje pretežno više daje nego prima, a čakavsko i kajkavsko narječje podjednako apsorbiraju štokavske osobine, a međusobno interferiraju različito: sad više primajući, sad više davajući drugom narječju. S obzirom na to, u klasifikaciju se hrvatsko-srpskih dijalekata moraju unijeti i posebni nazivi za dijalekte koji u većoj ili manjoj mjeri pokazuju osobine tipične za dva ili za sva tri narječja. Prema stupnju uščuvanosti osobina osnovnog narječja i prema tome koje osobine drugog narječja dominiraju u kojem prijelaznom dijalektu ili govoru, ti se dijalekti mogu nazvati:

1. *polučakavski*, *čakavsko-kajkavski*, *čakavsko-štokavski*, pa i *čakavsko-kajkavsko-štokavski*
2. *polukajkavski*, *kajkavsko-čakavski*, *kajkavsko-štokavski*, *kajkavsko-čakavsko-štokavski*
3. *štokavski*, koji se po drukčijoj klasifikaciji (akcenatskoj) dijeli na:

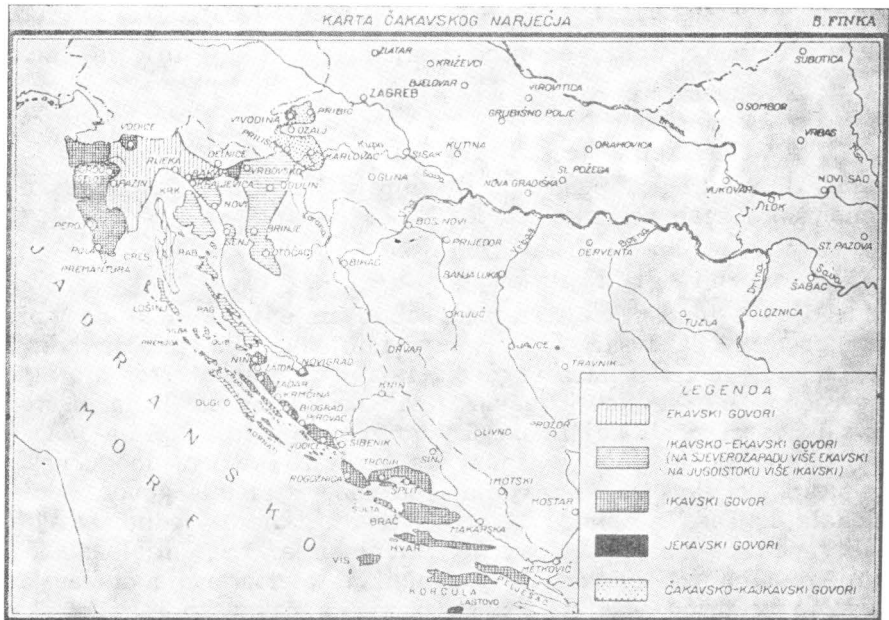
a) staroštokavski

b) novoštokavski,

svaki sa nekoliko različitih oblika ponašanja akcenta, tako da se između ostalog može govoriti i o

c) srednjoštokavskim govorima.

Iz takve se nomenklature podrazumijeva da je u osnovi prijelaznoga dijalekta ono narječje koje je u nazivu na prvome mjestu. Prema tome nazivi kao čakavsko-kajkavski i kajkavsko-čakavski dijalekat nisu pravi sinonimi, jer prvi označuje dijalekat

kojemu je u osnovi izvorno narječje čakavsko, a drugi označuje dijalekat kojemu je u osnovi izvorno narječje kajkavsko. *Polučakavski* i *polukajkavski dijalekti* nisu toliko određeni po tome koliko su pod utjecajem osobina kojega drugoga narječja, nego po tome što u njima izostaju neke tipične karakteristike njihovih osnovnih narječja.

0. 2. Iz takve je podjele vidljivo da su pojedini dijalekti čakavskog narječja više od dijalekata drugih narječja izloženi zamjenjivanju svoje upitno-odnosne zamjenice, iako neke druge svoje osobine, u dijalekatskoj klasifikaciji bitnije, kao što je npr. akcent, dobro čuvaju i onda kad su inače znatnije preplavljeni

osobinama dijalekata koji pripadaju kajkavskom ili štokavskom narječju. Razloge tome treba tražiti u drukčijem položaju čakavskog narječja nego što je položaj kajkavskog i štokavskog narječja, gledano, dakako, s današnjega gledišta. Čakavsko je narječje na jezičnoj periferiji, van dometa najvažnijih kulturnih centara, dok je štokavsko narječje i prostranstvom najveće i temelj našem današnjem književnom jeziku, a kajkavsko zauzima veliko područje uže Hrvatske, sa Zagrebom kao glavnim gradom čitave Hrvatske, pa su ta dva narječja većega kulturnog i društvenoga prestiža nego čakavsko narječje. Stoga je upotreba upitno-odnosne zamjenice *što* ili *kaj* (i u nekim čakavskim govorima) vanjski, formalni znak služenja narječjem većega prestiža. Zamjenica je *ča* kao simbol služenja čakavskim narječjem znak većega prestiža samo u nekoliko urbanih centara kojima gravitiraju načakavski (štokavski) govori manjih mjesta, inferiornijega kulturnog i društvenog značenja. Takvi su urbani centri osobito *Senj* i *Rijeka* (u sjevernom Hrvatskom primorju) i *Split* (na obalnom području srednje Dalmacije).

Na svim područjima u dodiru sa štokavskim i kajkavskim dijalektima čakavsko narječje lako, dakle, gubi neka svoja najuočljivija obilježja, među kojima je svakako najekspoziranija upravo upitno-odnosna zamjenica *ča*, ali svoje osnovne prozodijske osobine (fonetsko-fonološke s akcenatskim realizacijama) i svoje morfematske osobine obično čuva i onda kad je i u većoj mjeri izloženo prodoru osobina tipičnih za druga narječja. Iako, naime, na dodirnim dijalekatskim područjima čakavski dijalekti lako zamjenjuju osnovni oblik upitno-odnosne zamjenice *ča*, indirektno se ta zamjenica jednako snažno opire nestajanju kao i druge spomenute osobine. U mnogim, izvorno čakavskim govorima gdje je sasvim prevladala zamjenica *što* ili *kaj*, još se uvijek dobro čuva i trag zamjenice *ča* u prijedložnim svezama *za, po, na, u (va) + ča*, i to u obliku: *zač, poč, nač, uč (vač)*. Gdje se god zadržao taj trag zamjenice *ča*, ondje su vrlo vitalne i druge bitne čakavske osobine, pa se pretežno čakavskima mogu smatrati svi govori i dijalekti u kojima uz zamjenicu *što* ili *kaj* supostoje spomenuti tragovi zamjenice *ča*.

0. 3. Tako gledajući, područje se čakavskog narječja znatno proširuje. Osim kvarnerskih i dalmatinskih otoka (na jug do Lastova) i uskog obalnoga pojasa od sredine poluotoka Pelješca pa od Splita s malim prekidima kod Šibenika i Zadra u Dalmaciji i u podvelebitskom primorju do Senja i od Senja do Vinodola, ono zauzima gotovo čitavu Istru, velik dio Like (s područjem Otočca, Brinja, Josipdola i Ogulina) i Gorskoga kotara (na sjever sve do blizine Delnica, obuhvaćajući i područje Vrbovskoga) izlazeći istočno od Severina na Kupi na rijeku Kupu, približujući se Oslju i obuhvaćajući jugozapadno južno i jugoistočno karlovačko po-

druže, gdje se sastaje i miješa i s kajkavskim i sa štokavskim narječjem. Čakavaca ima i izvan Hrvatske, najvažnije u zapadnoj Mađarskoj, Donjoj Austriji (Gradišće) i u Moravskoj.

GLASOVI

A. VOKALNI INVENTAR

1. 1. Broj vokalnih fonema nije u svim čakavskim govorima isti. Načelno se u čakavskom narječju razlikuju tri vokalna sustava:

1) Vokalni sustav od pet fonema (kao u književnom jeziku)

i   u
             e   o
    a

Svi fonemi mogu biti dugi i kratki, naglašeni i nenaglašeni, a i distribucija im je prilično slobodna. Svi se, dakle, mogu nalaziti u svim pozicijama (na početku, u sredini i na kraju riječi, u otvorenim i zatvorenim slogovima).

2) Vokalni sustav od sedam fonema

i   u
             ě   ȳ
                             ě   ȳ
    a

Fonemi /ě/ i /ȳ/ ostvaruju se obično kao dugi, odnosno kao kontinuantne nekadašnjih dugih fonema /ē/ i /ō/, fonemi /ě/ i /ȳ/ ostvaruju se obično samo kao kratki, odnosno kao kontinuantne nekadašnjih kratkih fonema /ĕ/ i /ǫ/, a ostali se fonemi (/i/, /a/ i /u/) ostvaruju i kao dugi i kao kratki i ujedno su kontinuantne nekadašnjih dugih i pokraćenih fonema /ĩ/, /ã/ i /ũ/. Raspored je ovih posljednjih veoma slobodan, dok je distribucija ostalih fonema više ograničena.

3) Vokalni sustav od osam fonema

i   u
             ě   ȳ
                             ě   ȳ
    ǰ   ȳ
    ǰ   ȳ
    ǰ   ȳ
    ǰ   ȳ

Fonemi /ě/, /ǰ/ i /ȳ/ obično se ostvaruju kao dugi, odnosno kao kontinuantne nekadašnjih dugih fonema /ē/, /ǰ/ i /ō/, fonemi /ě/, /ǰ/ i /ȳ/ obično samo kratki, odnosno kao kontinuantne nekadašnjih kratkih vokala /ĕ/, /ǰ/ i /ǫ/, a fonemi /i/ i /u/ ostvaruju se i kao

dugi i kao kratki i ujedno su kontinuantne i nekadašnjih dugih i naknadno pokraćenih vokala /ĩ/ i /ũ/. Ograničenja u distribuciji pretežno se odnose na parove fonema /e/ : /e̞/, /a/ : /a̞/ i /o/ : /o̞/.

1. 2. Fonemi vokalnih sustava 2) i 3) koji se ostvaruju kao zatvoreni (/e̞/, /a̞/ i /o̞/) vrlo se često ostvaruju i diftonškim alofonim modifikacijama, npr. *ie* — *e̞i*, *ua* — *a̞u*, *uo* — *o̞u* i sl., a njihovi su parnjaci fonemi /e̞/, /a̞/ i /o̞/, uz foneme /i/ i /u/, kad su kratki, podložni redukcijama.

U nekim se govorima ostvaruju i nazalne alofone varijante vokalnih fonema, u slogu zatvorenom nazalnim konsonantom.

Kao i inače u hrvatskosrpskom jeziku, i glas *r* može imati vokalnu funkciju /r̥/, ali mu počesće prione koji vokal, obično *a* ili *e*: /ar/ ili /er/.

B. RAZVOJ I DISTRIBUCIJA VOKALIZMA

1. 3. Prahrvatsko-srpski (i pračakavski) vokalizam poznavao je ove vokale naslijeđene iz praslavenskog:

a e i o u ě y ę ǫ ъ ь ҃ ҃

Po različitim glasovnim refleksima u hrvatsko-srpskim dijalektima i u različitim slavenskim jezicima takav se vokalizam opravdava komparativnim putem; mi ćemo u čakavskom narječju pratiti reflekske i ponašanje pojedinih vokala.

1) Porijeklo vokala *a*

a > a: *noga*, *pitati*, *pitam*, *naš*, *dati*, *dar* ...

ě (< ē) > a: (općeslavenske, starije zamjene) *krikēti > *krikēti > *kričati*, *legēti > *legēti > *ležati*, *slyxēti > *slyxēti > *slišati* (*slušati*)

ę > a (ponekad iza palatala; novije, čakavske zamjene): *jazik*, *žaja*, *žajan*, *počati*, *zajati* — *najati* — *prijati*, *zajaće*, *jamatva* (pored *jematva*), *žati*, *žatva*, *kłati* (*pro-*, *za-*, *na-*: *klęti, *klęnǫ), *jačmen* (ispor. štok. *ječam*) ...

ъ, ы > a: *san* (< sъnъ), *laž* (< lъžъ), *pas* (< pъsъ), *daska* (< dъ-), *dahnu(-m-)ti* (< dъhnǫti), *otac* (< otъcъ), *konac* (< konъcъ), *kratak* (< kratъk-), *staklo* (< stъk/lo) ili *cklo* — *sklo* (< stъ/klo). Ima primjera da je *a* (< ъ, ы) i tamo (u otvore-

nom slogu) gdje bi nastala teška konsonantska skupina: *lagati* (< lъgati), *dana* (Gsg) (< дън-) pored *dne* (< дъне), *mača* (Gsg) (< мъча), *tama* (< тма). Može biti i oboje: ъ, ь > Ø, a, npr. *žañem* i *žñem* (< žъñ-em), *gamizati* i *gmizati* (< гъмizati), *daščica* i *ščica* (< дъštica)

sekundarni poluglas > a: *dobar* (< dobrъ), *ogañ* (< ognъ), *větár* (< větrъ), *rekal* (< reklъ), *sedam* (< sedmъ), *osam* (< osmъ), *jesam* (< jesmъ), *misal* (< mislъ), zbog teških konsonantskih skupina;

starom metatezom likvida -or-, -ol- > ra, la: *grad* (< gordъ), *strah* (< storxъ), *mlad* (< moldъ), *zlato* (< zolto) ...

2) Porijeklo vokala e

e > e: *selo*, *šest*, *Bože* (Vsg), *pletete* ...

ě > e, pored > i, na Lastovu > je: *mesto*, *zvezda*, *seme*, *lep*, *devojka*; ě samo > e, npr. u nekih priloga: *dokle*, *dovle*, *okle*, *pokle* ...

ę > e: *meso* (< mešo), *tresti* (< trešti), *duše* (Gsg) (< duše) ...

staro prelaženje palatal + o > palatal + e: *pože* : *selo*, *požem* : *selom* ...

i > e (u nekim tuđim riječima): *kalež* (lat. calix), *lemun* (tal. limone), *cempres* (lat. cypressus)

ь > e (sporadički, samo u nekim govorima): *den* (< дѣнь), *otec* (< отѣць) ...

starom metatezom likvida -er-, -el- > re, le (pored: li, ri; lje, rje): *breg* (< bergъ), *mleko* (< melko)

3) Porijeklo vokala i

i > i: *misliti*, *biti* 'tući' ...

y > i: *riba*, *biti* 'esse', *dihati*, *sin*, *ti*, *mi*, *vi* ...

ě > i, pored > e, na Lastovu > je: *misto*, *zvizda*, *sime*, *lip*, *divojka*; obično je samo ě > i: *sijati*, *smijati* (*se*), *stariji*, *pametniji*, *bijaše*, dakle ě + j > ij

latinsko ō (> ū) > y > i: općehrvatsko-srpsko i čakavsko *Rim* (Roma), *Jakin* (Ancona), *Nin* (Nona), *Skradin* (Scardona), *Solin* (Salona), *Labin* (Albona), *Promina* (Promona)

latinsko ū > y > i: *križ* (lat. crux), *mir* (lat. murus), *Žid* (lat. Judaeus), *Trogir* (Tragurium)

fakultativno duljenje ъ > i: *sijati* (pored *sjati*), *zijati* (pored *zjati*), *pijan* (pored *pjan*), *božiji* (običajne *božji*), ali u sufiksima samo npr. *znameće* — *znamenje* (< *znamenje*), a ne *znamenije.

4) Porijeklo vokala o

o > o: *selo*, *oko*, *ženo* (Vsg), *dušo* (Vsg), *kućo* (Vsg) ...

e > o (ponekad analogijom poslije palatala): *vrućoj*, *našoj*, pa i *vrućo*, *našo*, osobito ponegdje u deminutiva: *selićo*, *ogñićo*, *okićo*, *uhićo* (često s posebnom, stilističkom mocijom)

strano e > o, ponekad: *majstor* (njem. Meister), *logor* (njem. Lager) ...

često tuđe staro ā > o: *jastog* (lat. *astacus*), *koleda* (lat. *calendae*), *komin* (lat. *caminus*, tal. *camino*), *konal* (tal. *canale*), *kotal* (got. *katils*), *korizma* (lat. *quaresima*), *lokva* (njem. *Lache*), *Mihoža* (prema: Michael-), *ocat* (lat. *acetum*, got. *akeit*), *oltar* (lat. *altare*), *polača* (tal. *palazzo*), *Solin* (Salona), *Trogir* (Tragurium).

5) Porijeklo vokala u

u > u: *uho* (lat. *auris*), *suh* ...

o > u: *luka*, *utrob(ic)a*, *ženu* (Asg), *ruku* (Asg) ...

ǐ > u: *mučati*, *buha*, *kunete*, *Zemunik*, *vuk*, *vuna*; iznimno: ǐ > vokal + l

v (ѣ, ѵ) > u (ponekad): *udovica* (pored *vdovica* — *dovica*) *unuk* (pored *vnuk* — *nuk*), *utorak* (pored *vtorak* — *torak*), *uze(s)ti* (pored *vze(s)ti* — *ze(s)ti* i *vaze(s)ti*), *uš* (pored *vaš* — *všenac* — *švenac*), *uvěk* (pored *vavěk*), *Uskrs* (pored *Vaskrs*).

strano -on (-on-) > -un (-un-), često: *milijun* — *miļun* (tal. *milione*), *fogun* (tal.-mlet. *fogone*), *barbun* (tal. *barbone*)

često strano: konsonant + o + konsonant > konsonant + u + konsonant, npr. općehrvatsko-srpsko i čakavsko: *biskup* (st. njem. *biskof*, lat. *episcopus*), *ļul* (lat. *lolium*), *puč* (tal.-mlet. *pozzo*)

često strano: konsonant + o > konsonant + u (u otvorenom slogu): *bandunati* (tal. *abbandonare*), *ružmarin* (disimilacijom: *lužmarin*) (lat. *rosmarinus*) *uļe* (lat. *oleum*), *duña* (grč. *χρῶμα*), *dumna* (disimilacijom: *duvna*) (lat. *domna* < *domina*) ...

1. 4. Na kraju ovoga pregleda razvoja čakavskog (a dijelom i hrvatsko-srpskog) vokalizma možemo utvrditi da se od nekadašnjih prahrvatsko-srpskih suponiranih trinaest vokala sačuvalo samo pet. Ostali su se stopili s njima, i to:

- 1 — 3: a, ѡ, ѣ > a (e)
 4 — 5: i, y > i (y)
 6 — 7: e, ė > e (a)
 8 : o > o
 9 — 11: u, o, l̇ > u (o, l)
 12: ě > e, i (je)
 13: ṙ > r (ar, er).

Današnji vokalni sustavi od 7 ili 8 vokalnih fonema rezultat su, kao što je istaknuto, različitih akcenatskih (intonacijskih) i kvantitativnih oblika ponašanja vokalnih tipova: »e«, »a« i »o«.

1. 5. Vokali se u nekim pozicijama mogu međusobno smjenjivati, mogu se i reducirati, a mogu i prirastati. Najraširenije su takve vokalne promjene ovih tipova:

- a) prijevoj: *restì, krestì, (v)rebac, tepal, tepliti*, itd., s prijevojnim vokalom e prema a, o u štokavskom, pa i u nekim čakavskim govorima.
- b) prijeglas: *lošo, vrućo, poľom — poľum*, s preglašenim vokalom o prema vokalu e u štokavskim i u mnogim čakavskim govorima.
- c) kontrakcija: *pas* (< *pojas*), *ponda* (< *pa onda*) i sl.
- d) asimilacija u razmaku: *jepet* (štok. *opet*), *taštamenat* (štok. *testamenat*, lat. *testamentum*), *baraskada* (tal.-mlet. *burascada*, ispor. tal. *burrasca* 'vihor') ...
- e) dodavanje vokala (osobito nepromjenjivim riječima), npr. *jepeta, sprida, zada, zgora, zdola* i sl., gdje je prirastao vokal a. Vrlo se često dodaju i čitavi navesci, npr. *sinoćka* (*sinoć + ka*), *jutroska* (*jutros + ka*), *dolika* (*doli + ka*); *tamokar(e)* (*tamo + ka + re*), *kuderka* (*kude + re + ka*); *sinoćke* (*sinoć + ke*), *danaske* (*danas + ke*) i sl.
- f) promjena vokala o (ponekad i a) u zatvorenom slogu ispred -n i -m > u + -n (-m), npr. Isg. *č(l)ovĕkun, ženun, s tobun, s ňegovun sestrun*; *kantun* (tal. *cantone* 'ugao', 'kut'), *bumbak* (tal. *bombace* 'pamuk'), *kumpar* (tal.-mlet. *compare* 'drug',

'prijatelj'), *unda* (< onda), *un* (< on); *imun* (< imam), *znun* (< znam), *dun* (< don, kratica prema lat. dominus, titula katoličkog svećenika). Pri tome se vokal *u*, kao i ostali vokali u sličnoj poziciji ispred nazala u zatvorenom slogu, osobito u završecima, može realizirati i svojom nazalnom varijantom, npr. *č(l)ovĕku*, *ženu*, *s tobu*, *imu*, *du*, itd.

- g) promjena vokala tipa »e« > i u zatvorenom slogu ispred nazala, tj. sužavanjem artikulacije glasova tipa »e« u nekim govorima dolazi do alternacije »e« u i, npr. *žinska* (< ženska), *mindula* (< mendula), *krajin* (Isg.) (< krajen < krajem) itd., a tako se dobiveni glas i također može, osobito u završecima, realizirati svojom nazalnom varijantom, npr. *krajĭ*, itd.

1. 6. S obzirom na specifične realizacije starih vokalnih glasova *ʀ*, *ɫ* i *ě*, potrebno se njihovim refleksima potanje pozabaviti, pogotovu što se pomoću njih, bolje nego pomoću drugih vokala, mogu čakavski govoriti i terenski razgraničiti.

a) S u d b i n a ʀ

1. 7. U velikom broju čakavskih govora ostaje *ʀ*, pa i dalje ima slogotvornu funkciju: *črv*, *trti*, *vrtĕti*, *s(v)ekrva*, *Hrvat*, *Srb(in)*, *prst*, *vrh*, *vrt(al)*, *grlo*, *mrtav*, *prvi*.

U nekim se govorima javlja sekundarno /ʀ/ (nakon redukcije nekih vokala), a u nekima vokalnom /ʀ/ prirasta popratni vokal (/a/, rjeđe /e/ ili koji drugi). Po tim osobinama možemo čakavske govore podijeliti u tri skupine:

I. Skupina govora blage sonorizacije

- 1) Sekundarno *ʀ* u prefiksa (i prijedloga) pre- i pri-: *prpovĕdati* (< pri-), *prko(v)čer(a)* (< pre-) *prkosinoć* (< pre-), *prko* (< pre-), *prletĕti* (< pre-), *prsadišće* (< pre-), *prlĕpak* (< pri-), *prtakati* — *prtočiti* (< < pre-), *pr moru* (< pri-), *prvariti* (< pre-).
- 2) u drugih riječi: *grhota* (< grĕ-), *pokrvalo* (< pokri-), *tr* (< ter < tere < teže).
- 3) u tuđih riječi (starijih posuđenica): *krcati* (tal. *carcare* — *caricare*), *srdela* (tal. *sardella*), *mrtta* (tal. *mirto*, lat. *myrtus*), *frtuna* (tal. *fortuna* 'eufemistički izraz za jak vjetar'), *Krk* (lat. *Curcyta* — *Curcta*), *prĕija* (novogrĕ. *prikion*), *vrĕ* (lat. *urceus*), *grmaĭ* (: tal. *gamma*), *trĭa* (tal. *triglia*), *trpije* (tal. *tre piedi*, lat. *tres pedes*), *krneval* (tal. *carnevale*), *brgature* (tal. *brigature*)

II. Skupina govora jake sonorizacije

Osim u spomenutim slučajevima i samo u ponekim usamljenim leksemima, sekundarno ʔ javlja se još u nizu drugih primjera: *trve(r)sa* (lat. traversa), *brme* (< brême), *fržata* (lat. frangiata, preko *fružata* 'konop s lišćem kao ribarski pribor'), *vrteno* (< vreteno, potpomognuto glagolom: *vrtěti*), *savrski* (< savarski : *Savar* 'ime mjesta') ...

III. Skupina govora s popratnim samoglasnikom uz (konsonantizirano) *r*

Sonantno se ʔ , primarno i sekundarno, izgovara s popratnim vokalom, obično *a*, rjeđe *e*, dakle /ar/ ili /er/: *varh* (*verh*), *parst* (*perst*), *vart(al)*, *karst*; *garměti*, *zarcalo*, *tarsje*, *sarce*, *karpati*, *karcati*, *sardela*, *tarpije* ... Razumije se da je u tim govorima: *pripovědati* (a ne: *parpovědati*), *preko(v)čer(a)* — *priko(v)čer(a)*, *grěhota*, *prilěpak*, *pokrivalo*, *trave(r)sa*, *vreteno*, *brěme*, itd.

1. 7. Ima i jedan drugi način uklanjanja sonornoga (vokalnoga) / r^{h} /, odnosno njegova prijelaza u konsonantsko /r/, potvrđen osobito u likova muškog roda glagolskoga pridjeva radnog u onih govora koji krajnje -l u tom obliku gube bez vidljive naknade, tj. ne nadomještaju ga drugim kojim glasom (ili glasovima). Primarnom / r^{h} / u takvoj poziciji dodaju se paradigmatski analoški vokali (obično -a): *um r^{h} l* > *um r* > *umra*, *umrla*, *umrlo* (po analogiji primjera kao: *rekal* > *reka* — *rekla* — *reklo*), *tr r^{h} l* > *tr r* > *tra* (*trla* — *trlo*), *ud r^{h} l* > *ud r* > *udra* (*udrla* — *udrlo*), *zap r^{h} l* > *zap r* > *zapr* (*zaprla* — *zaprlo*) ...

b) Sudbina ɫ

1. 8. U najvećem je broju govora ɫ > u, ali ponegdje (npr. u nekim krčkim govorima) bude ɫ > vokal + l, tj. primarno / ɫ / razvijanjem sekundarnog vokala dobiva konsonantsku funkciju i tek se skupa s tim vokalom može smatrati kontinuantom staroga / ɫ / (ɫ, ɫ̣ ili ɫ̣, ɫ̣): *malčati* — *melčati* — *molčati*, *valna* — *velna* — *volna*, *dolg* — *delg* — *dalg*; rjeđe je: ɫ > l + vokal, npr. *slunce*.

c) Sudbina ě

1. 9. Prema starom »jatu« (ě) u čakavskom su se narječju razvila tri osnovna refleksa: *i e je*. Po tome se čakavsko narječje dijeli na: *ikavske*, *ekavske* i *jekavske govore*. Osim toga, ima dovoljan broj čakavskih govora koji istovremeno poznaju i *ikavski* i *ekavski refleks* »jata«: to su *ikavsko-ekavski govori*.

1. *Ikavski govori* zauzimaju jugoistočno čakavsko područje, izuzev otoka Lastova (koji je jekavski) i sežu na sjeverozapad do zadarskoga područja: *sime, dite, vira, zvizda, diliti, dil, pina, lip, divojka*, itd. Pretežno su ikavski i govori u zapadnoj polovici Istre. To je zbog toga što su stanovnici toga dijela Istre u znatnoj mjeri podrijetlom s područja ikavske Dalmacije dok je ona još većim dijelom bila pretežno čakavska, pa su ikavizme nametnuli i starosjediocima, koji su prije toga vjerovatno bili ekavci. (Ipak tu ima više ekavizama nego je to obično u ostalim ikavskim govorima.)

2. *Ekavski govori* prostiru se na sjeverozapadnom čakavskom području, počevši od Bakarskog zaljeva na sjever i sjeverozapad. Tim se govorima može pribrojiti i otok Cres, dok otoci Krk i Lošinj, i drugi otoci prema jugu, imaju i dosta ikavskih refleksa. Prema tome na tom se (ekavskom) području govori: *seme, dete, vera, zvezda, deliti, del, pena, lep, devojka*, itd.

3. *Ikavsko-ekavski govori* zauzimaju sve preostalo čakavsko područje, počevši na jugu u zadarskom području od Dugog otoka pa idući na sjever i sjeverozapad sve do granice ekavskoga područja. Ikavsko-ekavski su i svi čakavski govori u unutrašnjosti (od područja Otočca u Lici na sjever sve do granice čakavsko-kajkavske i čakavsko-štokavske oko Karlovca). Iako nije u svim tim govorima uvijek posve isto stanje s obzirom na refleks »jata«, nego ponegdje (na sjeverozapadu) ima više ekavizama, ponegdje (na jugoistoku) više ikavizama (kao što po koji ikavizam ima u nekim pretežno ekavskim govorima i poneki ekavizam u nekim pretežno ikavskim govorima), ipak se načelno može reći da se refleks »jata« kao *e* ili *i* u ikavsko-ekavskim govorima podvrgava fonetskom zakonu koji je prvi uočio L. Jakubinski (ZfslPh, I, 1925., S. 381):

e (< ě) stoji ispred tvrdih dentala (prednjojezičnih tvrdih konsonanata)

i (< ě) stoji ispred ostalih konsonanata (labijala, velara, palatala i palataliziranih dentala)

a) *e*: *del* (< dělъ), *telo* (< tělo), *dleto* (< dlěto < *delto), *sed* (< sědъ), *delo* (< dělo), *koleno* (< kolěno), *leto* (< lěto), *mesto* (< město), *obed* (< obědъ), *sused* (< sĕsědъ), *vetar* (< větrъ), *svedočiti* (< svědočiti), *cel* (< cělъ), *bel* (< bělъ), *seno* (< sĕno), *testo* (< těsto), *stena* (< stĕna), *sreda* (< srĕda < *serda).

b) *i*: *brime, cipati, civ, črip, črivo, diver, lip, plive, pivač, potriban, slime* (ispred labijala); *pobignuti* (pobigniti), *mih, mlĭko, smih, snig, Rika* (grad), *rika* ('ri-

jeka') (ispred velara); *bižati*, *črišna*, *grijati se*, *mi-
nati*, *mlič*, *nediļa*, (*po*)*sići*, *svića*, *zvirad* — *zvir*,
klišća, *kudiļa*, *srića* (ispred palatala); *dite*, *ditelina*,
medvid (< -dъ), *prominiti*, *misec*, *podiliti*, *sridni*
(*po*)*miriti* (ispred prednjojezičnih mekih konsona-
nata, tzv. palataliziranih dentala).

Zbog raznih unutarnjih analogija i izvanjskih utjecaja (međudijalekatska interferencija) ova je pravilnost sad više sad manje poremećena. Prema *del* (< dĕlъ) može biti i *podeliti*, odnosno prema *podiliti* može biti i *dil*, *dilo*, itd.

4. *Jekavski govor* nalazi se samo na otoku Lastovu. Refleks je jednako je u dugim i u kratkim slogovima, a glas /j/ (od »jata«) obično jotira prethodni konsonant: *đever*, *čerati*, pa čak i *ščena* (< stĕna) i sl.

1. 10. U prikazu razvoja čakavskog vokalizma istaknute su najvažnije inovacije. Zbog veoma raznolike teritorijalne distribucije pojedinih vokalnih sustava, odnosno pojedinih vokalnih fonema, i drugih vokalnih specifičnosti, potanje su teritorijalno razgraničeni samo različiti refleksi »jata«:

prvo, što su relativno ravnomjerno raspoređeni,

drugo, što su različiti refleksi »jata« najkarakterističnija vokalna osobina za klasifikaciju čakavskih govora.

Kako je vokalizam nerazdvojno povezan s akcenatsko-kvantitativnim realizacijama, prikaz distribucije vokalnih fonema obuhvaćen je i tumači se prikazom akcenatsko-kvantitativne distribucije.

C. KONSONANTSKI INVENTAR

1. 11. I broj konsonantskih fonema može varirati u pojedinim govorima, ali su za čakavsko područje kao cjelinu poznati ovi konsonantski fonemi:

a) zvučni:

b d d' g v z ź ž γ ʒ ʒ̣

b) bezzvučni:

p t t' k	f s ś š h	c č
okluzivi-eksplozivi- -zatvorni	frikativi-spi- ranti-tjesnačni	afrikate-tje- snačnozatvorni

c) sonanti:

j l ǰ m n ŋ r v

neutralni s obzirom na zvučnost

Nema ni jednog čakavskoga govora u kojem bi se ostvarivali svi navedeni konsonantski fonemi, premda i oni mogu imati svoje alofone varijante, npr. obezvučenje zvučnih ili spirantiziranje sonornih i slabljenje pregrade (zatvora) kod zatvornih (/d̥/, /t̥/, /j/, itd.) i sl.

Prema tome, kao ni u vokalizmu, tako nisu ni u konsonantizmu sve fonetske realizacije konsonantskih fonema uvijek fonološke. Kao što je poznato, fonem je onaj glas koji stoji u značenjskoj opoziciji prema svim ostalima. Najlakše se utvrđuje da li je po srijedi konsonantski fonem ili samo alofona varijanta tako da se uzme u intervokalnom položaju ili na početku riječi ispred vokala. Ako je konsonant u toj poziciji fonem (tj. ima diferencijativnu funkciju), onda je fonem i u svim drugim pozicijama, iako se može realizirati alofonim varijantama. Tako npr. u većini čakavskih govora nisu posebni fonemi brojne varijante, kao: ĭ, ū, ĉ, l', η, š, ž, j, t̥, d̥ itd., jer su uvjetovane samo fonetskom pozicijom; ne dolaze u neutralnom položaju (između vokala ili na početku riječi ispred vokala): *vrag ga odni(l), ja i ĭun 'ja i on', gl'ava, p'et, dol'ni, plač'ivac, Aŋka, šnim, ž nive, peč, građ* itd. Ali promjene kao *zgoriti* < *sъgorěti, *ženidba* < *ženitba* : *ženiti*, *šuša* : *suša* itd. ubrajaju se u alternacije konsonantskih fonema (npr. rezultati palatalizacija i jotacija, asimilacija i disimilacija, prijevoja i prijeglasi i sl.). Jedino u nekim govorima /ɣ/ smjenjuje /g/ i pored /s/ i /z/ javljaju se u fonološkoj funkciji konsonanti /š/ i /ž/, smjenjujući konsonante /s/ i /z/. Ta je pojava, uz promjenu /č/ > /c/ poznata pod nazivom *cakavizam* (ispor. i upitno-odnosnu zamjenu *ca* mjesto *ča*) i odgovara sličnoj pojavi u poljskom jeziku pod nazivom *mazuriranje* (polj. *mazurzenie*). Vjerovatno je nastala interferencijom talijanskog mletačkog i hrvatskog čakavskog dijalekta u nekim primorskim mjestima gdje je dulje ili kraće vremena supostojao takav bilingvitet. Nestajanjem toga bilingviteta, u korist hrvatskog jezika i njegovih dijalekata, polako nestaje i *cakavizam* (kao npr. u Senju).

1. 12. Karakteristični su ostvaraji čakavskih konsonantskih fonema /t'/ i /d'/ kao eksploziva (*kut'a, ot'eš, mat'eha, t'akulati; rod'en, rod'ak, d'ak, d'emper*), mogućnost spirantiziranja fonema /v/ tako da može kao zvučni parnjak alternirati s bezvučnim /f/ (*ofca* : *ovac, upraf tako* : *uprav onako, nofci* : *novac*), mogućnost realizacije zvučnoga parnjaka bezvučnom /h/, tj. realizira se /ɣ/ (*dobriy duš* : *dobrih je malo*, disimilacijom: *vrag ga odnil* : *vrag je odnil*), dok zvučne afrikate /z/ i /ž/ nisu karakteristične za čakavsko narječje. Najčešće se umjesto zvučnih afrikata kao mogućih zvučnih parnjaka bezvučnih afrikata /c/ i /č/ ostvaruju zvučni spiranti /z/ i /ž/ (*žep, štok. džep /žep/, žigerica, štok. džigerica /žigerica/, narudžba* : *naručiti, štok. narudžba /naružba/, svēdožba* : *svēdočiti, štok. svjedodžba /svjedožba/, kovaž ga je videl* :

kovač mu je dal; tako je i u posuđenicama : *vijaž* (tal. *viaggio*), *manižati* (tal.-mlet. *manigggiare*); — *otaz ga vidi* : *otac je vidi*, *kolaz bi slomil* : *kolac je slomil*, itd.). A prema bezvučnom okluzivu /t'/ obično je mjesto zvučnog okluziva /d'/ spirantsko-sonorni /j/ (*vej gre* mjesto *već gre*, *noj brzo prihaja* mjesto *noć brzo prihaja*, itd.). U nekim govorima zvučni okluziv /d'/ nadomješta se zvučnom afrikatom /đ/ (kakva je u književnom jeziku), ali se tada obično i okluziv /t'/ nadomješta bezvučnom afrikatom /ć/ (kakva je u književnom jeziku). Prema tome, minimalni je, a ujedno i najobičniji konsonantski inventar u čakavskim govorima ovaj:

- a) zvučni: b d — g — z ž
 b) bezvučni: p t t' k f s š h c ć
 c) sonanti: j l ʎ m ń n r v

Dok je, dakle, vokalnih fonema isto ili više nego u našem hrvatskom književnom jeziku, konsonantskih je fonema obično manje; nedostaju zvučne afrikate /đ/ i /ž/ (zvučne afrikate /z/ nema ni u književnom jeziku), a štokavska bezvučna afrikata /ć/ u čakavskom je najčešće nadomještena bezvučnim okluzivom /t'/.

Iz praktičnih razloga u daljem će se tekstu čakavski bezvučni okluziv /t'/ bilježiti štokavskim grafemom ć, a čakavski zvučni okluziv /d'/ štokavskim grafemom đ. To se opravdava i time što se i u nekim čakavskim govorima njihov izgovor podešava prema štokavskom, približujući se ili posve identificirajući sa štokavskim /ć/ i /đ/.

D. RAZVOJ I DISTRIBUCIJA KONSONANTIZMA

1. 13. Za čakavsko područje karakteristične su inovacije ovih tipova:

- *d' > j: *preja*, *rajati*, *glojati*, *slaji*, *tuji*, *vėja*, *sėja* (ispor. scsl. žd, rus. ž, češ. z, hs. đ); slično je i u posuđenicama: *Jakov*, *jarula*, *jušto*, *jaketa*, *jardin* ...
- *dʎj > j: *rojak*, *posuje*, pa i *rojen*, *grozje*, *g(v)ozje*, pored: *rodak*, *posuđe*, *rođen*, *grožđe*, *g(v)ožđe* ...
- *t' > ć: *sveća*, *oćeš* (ispor. scsl. št, rus. č, češ. c, hs. ć), a sekundarno *tʎj obično > ć ili tj: *cveće* ili *cve-tje* ...
- *st', sk' > šć: *dvorišće*, *ognišće*, *kosišće*, *daščica*, *koščina*, *iščem*, *vriščati* (< vriskēti) ...
- *stʎj > šć: *lišće*, *tršće*, *krščani*, *s maščun* ...

*lj > l ili lj: *zele* ili *zelje*, *vesele* ili *veselje* ...

*bљj, pљj, mљj, vљj > bl, pl, ml, vl (*snople*, *šible*, *grmlje*, *zdravle*) običnije nego > bj, pj, mj, vj (*snopje*, *šibje*, *grmje*, *zdravje*)

-jt- i -jd- iz sveze glagola *iti* (*ići*) i prefiksa obično ostaje: *projti*, *najti*, *zajti*; *dojdem*, *najdem*, *zajdem*, *pojdem* ...

staro *že > re: *moreš*, *ovdekare*, *undekare* (navesak: *ka + že*), *ter* (kao: *jer*) ...

*r' (palatalno r) nije karakteristično, nalazi se samo ponegdje i samo u ponekim riječima: *morje*, *gorji*, *širji*, uz običnije: *more*, *gori*, *širi* ...

-m > -n (osobito u paradigmatским završecima): *iman*, *nosin*, *peren*, *s materon* — *s materun*; korijensko -m(-) ostaje: *lakom*, *pitom*, *dim*, *dimlak*, *sram*, *grom*, *Rim*, *Vazam* (premda ima govora gdje se zamjena vrši i u nekima od tih riječi). Ponegdje se javlja, u izoliranih riječi, sekundarno *m* (*n*): *dumbok*, *dumbina* ...

Teži se uklanjanju hijata, umetanjem konsonanata /j/ ili /v/: *gajeta*, *kajić*, *pojisti*, *gujina*, *jedanajst*; *bra-vura*, *gavun*, *levut* ...

1. 14. Distribucija je konsonantskih fonema uglavnom slobodna; ograničenja postoje u vezama konsonantskih fonema.

Najvažnije je ograničenje da se jedan pored drugoga ne ostvaruju konsonanti različiti po zvučnosti: zvučni ispred bezvučnoga prelazi u svoj bezvučni parnjak, a bezvučni ispred zvučnog u svoj zvučni parnjak. Alternacija je, dakle, po zvučnosti obavezna: *slatka* : *sladak*, *dropca* : *drobac*, *svadba* : *svat*.

Obično ne stoje ni dva okluziva ili afrikata i okluziv, nego prvi prelazi u odgovarajući spirant, npr. *nohta* : *nokat* (uz analoško: *nohat*), *lahta* : *lakat*, *maška* : *mačak*, *rušnik* (ispor. štok. ručnik), *osta* : *ocat*, *Otošca* : *Otoćac*, *popeška* : *popečka*, *palikujka* : *palikuća*, *vaš ću staviti* (< *vač ću staviti*), *rešte* (< *rečte* < *rečite*, mjesto *recite*), *speste* (< *specte* < *specite*), *povušte* (< *povučte* < *povučite*, mjesto *povucite*) ili *povuste* (< *povucte* < *povucite*).

Na početku riječi prvi se okluziv često gubi: *kalica*, *kati* (ispor. štok. *tkalica*, *tkati*), *čela*, *čelićak* (ispor. štok. *pčela*, *pčelnjak*), *tica* i izvedenice (ispor. štok. *ptica*, i izvedenice), *ći*, *čerka* (ispor. štok. *kći*, *kćerka*) i sl.

Često se gubi početni okluziv i u drugim početnim konsonantskim skupinama: *šenica* (ispor. štok. pšenica), ili se kako drukčije uklanja početna konsonantska skupina: *caklo* (ispor. štok. staklo), *cablo* (ispor. štok. stablo), *fala* (ispor. štok. hvala), *faliti* (ispor. štok. hvaliti), *fat* (ispor. štok. hvat), itd. Početno se šć-drži, ali i ono može alternirati sa š- (ili alofonom š-): *šap*, no to biva ako i inače /šć/ alternira sa /š/ (odnosno alofonom š), npr. *godiše*, *ogniše* ...

1. 15. Karakteristična je i alternacija po mjestu izgovora: *mišlu* : *misal*, *š nim* // *ž nim* (< s nim), *žnoriti* (< znoriti od iznoriti, ispor. štok. izroniti), *ž negove vrēce* (< z negove vrēce od: iz negove vrēce).

Tako npr. zbog asimilacije po zvučnosti i po mjestu izgovora prijedlog s može imati ove modifikacije:

- s > s: s *ocem* (> *ocen//ocom* > *ocun//ocum* > *ocun* ...)
- s > z: z *gore*, z *bure kuće*, z *burom* (ili sl.)
- s > š//ž: š *lubicom*//ž *lubicom* (ili sl.)
- s > Ø: *žigericom* (ili sl.)

Prefiks i prijedlog *iz(-)* obično daje samo *z(-)*, koje opet ispred bezvučnih konsonanata alternira sa s, pa se ponekad razlika između njih razabira samo iz konteksta: *zgorēti* (izgorjeti), *zgubiti* (izgubiti), *zbiti* (izbiti), *z vrēce* (iz vrēce), *z malina* (iz malina), *s kuće* (iz kuće) *ž lubice* (iz lubice), *žigerice* (iz žigerice) itd.

1. 16. Dosta je proširena disimilacija *mn* > *vn* (*gumno*, *divnica*, *sedavnajst*, *osavnajst*) i *mń* > *mļ* (*dimļak*, *sumļa*, *sumļiv*, *pomļa*, *pomļiv*), ali je zapažena i asimilacija *vn* > *mn* (*ramnica*, *ramnati*).

Konsonantske skupine u sredini od dvaju zatvorenih konsonanata razrešavaju se i drukčije: *klufko* — *kluhko* (< *klupko*), *zifka* — *zikva* (< *zipka* < *zibka*). U nekim jugoistočnim čakavskim govorima karakterističan je u takvim prilikama prijelaz dentala /t/ i /d/ u sonantno /l/: *polpis* (< *potpis*), *polkova* (< *potkva* < *podkova*) i sl.

Obično se gubi početno *v-* (< *vъ-*): *nuk*, *torak*, *zeti*, *zimati* ili prelazi u *va-*: *vavēk*, *vazeti* i sl., ali sve više prodire i (štokavsko) *v-* > *u-*: *unuk*, *uvēk*, *uzeti* ...

Rado se gubi i konsonantsko *v* u skupinama: *sekrva*, *četrti*, *četrtak*, *sraka*, *se* (sve), *sega* (svega) ...

Tipično je za čakavske govore čuvanje skupine *čr-*: *črn*, *črēvo*, *črmaļ*, *črēpņa*, *črnika*; rjeđe je *čr-* zamijenjeno sa *cr-*: *crn*, *crēvo*, *crēpņa* itd.

Mjestimična je, a ipak karakteristična promjena osobito etimološkog, ali i sekundarnog glasa /ɫ/ u /j/ (ɫ > j): *judi* (< ljudi), *jubav* (< ljubav) *boje* (< boje) *neděja* (< neděļa), *poje* (< poje), *voja* (< voļa), *postěja* (< postěļa) ...

Ponekad ima i prijelaz kl > kɫ, osobito ispred prednjोजेजичnih vokala: *klin*, *kļečati* — *kļačati*, *prokļeti* — *prokļati*; za-
bilježena je i promjena gl > gɫ: *gļista*, *gļib*, *gļindura*, *gļedati* ...

Dosta je česta asimilacija konsonanata u razmaku: *šuša* — *šušiti* (< suša — sušiti), *žvižditi* — *žvižjati* (< zvižditi — zvižjati) ...

Jednako je česta i disimilacija konsonanata u razmaku: *lebro* (< rebro), *slebro* (< srebro), *lizerva* — *lezerva* (< rizerva — rezerva) ...

1. 17. Među konsonantima posebnu pažnju zaslužuje sudbina glasa /h/ i /l/:

Sudbina glasa /h/

Najčešće se glas /h/ čuva svugdje gdje mu je po etimologiji mjesto: *hlad*, *muha*, *kruh* ...

Ipak ima čakavskih govora u kojima glas /h/ u nekim primjerima nestaje bez zamjene: *drćati* (< drhćati), *rastovina* (< hrastovina), *odma* (< odmah), *těti* (< htěti) — *oćeš* (< hoćeš).

Ima govora u kojima se glas /h/ u nekim primjerima zamjenjuje sa /v/: *kruv*, *uvo*, *kuvati* ...

Napokon, u nekim se govorima glas /h/ zamjenjuje sa /f/: *čefuļa* (< čehuļa, ispor. odčehnuti), *mufa* (< muha) ...

Ponegdje su zastupljene sve te mogućnosti u istom govoru: *muha*, *kruv*, *čefuļa*, *těti* — *oćeš* ...

Sudbina glasa /l/

Na kraju riječi i sloga obično se konsonant /l/ čuva: *děl*, *gol*, *čaval*, *trabakul* 'vrsta broda', *vol*, *posal*, *fažol* (tal. fagiuolo); *golcat*, *palca* (Gsg) ...

Konsonant /l/ često se gubi u muškom rodu glagolskoga pridjeva radnog (l- participa): *reka* (*-rekla* — *reklo*), *vidě* (*— viděla* — *vidělo*), *ču* (*— čuļa* — *čulo*), *poče* (*— počela* — *počelo*). U nekim se govorima zamjenjuje sa *-(j)a*: *vidiļa* (*— viděļa* — *vidělo*), *čuļa* (*— čuļa* — *čulo*); obično je ipak samo *reka* (*— rekla* — *reklo*), a ne *rekaja (*— rekla* — *reklo*), tj. a < l s prethodnim /a/ stapa se u jedno /a/, koje je u pravilu dugo (ako se poziciono čuva duga kvantiteta iza akcenta). Do iste zamjene dolazi i u pridjevu: *cěl* > *cěja*, *debel* > *debeļa*, *vesel* > *veseļa*,

ponekad i u imenicama muškog roda: *bul* > *buja*, *kil(o)* > *kija*, *dol* > *doja*, *trabakul* > *trabakuja*. U ženskom rodu -l redovito ostaje: *bol*, *sol* ...

Ima govora gdje se glas /l/ gubi i u sredini riječi, osobito ako nije vidljiva etimološka veza s izvornom riječi: *zava* (< zalva), *sapa* (< salpa, 'vrsta ribe' Box salpa), *dočić* (< dolčić) ...

E. AKCENATSKI INVENTAR

1. 18. Za čakavske je govore karakteristično:

- 1) kvantitativna opozicija naglašanih vokalnih fonema: *kùća* : *rûku* (Asg), *sūša*
- 2) intonacijska opozicija naglašanih vokalnih fonema: *kùća*, *rûku* (Asg) : *sūša*
- 3) kvantitativna opozicija nenaglašanih vokalnih fonema: *māla* : *mālā* (ili sl.), *bīlā* : *iglā*
- 4) staro mjesto akcenta: *ženā* : novoštok. *žena*, *glāvā* : novoštok. *gláva*.

Najarhaičniju akcentuaciju imaju oni čakavski govori koji čuvaju akcenatski sustav od tri stara akcenta (˘ ˆ ˜), a najmlađu oni čija je akcentuacija približno kao u književnom jeziku (˘ ˆ ˜). Imma međutim čakavskih govora i s raznim oblicima prijelaznog akcenatskog stanja. Zbog toga će se različit akcenatski inventar prikazati popisom i opisom svih onih akcenatskih stanja koji praktički postoje u čakavskom narječju.

1. 19. a) Sustav od tri akcenta (klasičan čakavski sustav)

˘ ˆ ˜

1) Akcenat ˘ odgovara:

- praslavenskom akcentu ˘ na slogovima bez intonacije: *něbo*, *zěmļu* (Asg), *gõvõr* ...
- praslavenskoj akutskoj intonaciji na slogu koji je privukao akcenat: *sila*, (p)tica, *krāva*, *pītāti*, *govoriti*, *měsiti*, *glāvā*, *nogā*, *na zīdū*, *ocā* (Gsg)
- pomaknutom akcentu na slogovima s kratkim akutom: *pās*, *pəp*, *kõža*, *võļa*, *kõpām* ...

2) Akcenat ˆ odgovara:

- praslavenskoj cirkumfleksnoj intonaciji u riječima bez akutske intonacije: *glāvu* (Asg), *grād*, *zlāto*, *měso* ...

- metatonijskom $\tilde{>}\hat{}$: *krâv, tîc, kûc* (sve Gpl)
- metatonijskom $\tilde{>}\hat{}$ na slogu bez intonacije (u praslavenskom): *bôg, mēd, nôs* ...
- metatoniranom $\tilde{>}\hat{}$ (ako toga ima).

3) Akcenat $\tilde{>}\hat{}$ odgovara:

- novom praslavenskom akutu u svim pozicijama gdje se sačuvao, npr. *nogē* (Gsg), *nogōm* (Isg), *sūša, krâl, sūd, lišće, potēgne* (3. lice sg. prezenta), *pītām* (1. lice sg. prezenta), *jā, mī, mlādī, šēstī*, itd.

Ovaj akcenatski sustav obično čuva dugu kvantitetu i ispred (*pītāti, rŭkâ, u grādŭ*) i iza akcenta (*od kŭcē, mālī, kōpām*).

Distribucija akcenta i dužine nije u svim govorima s ovim akcenatskim tipom jednako raspoređena; svaki je govor ili svaki dijalekat razvio i neke specifičnosti po kojima se razlikuje od svakoga drugoga. Ovaj je sustav najtipičniji i najviše proširen u čakavskom narječju (srednjodalmatinsko otočje i obalno područje prema Šibeniku i Zadru, Hrvatsko primorje, dio Istre, izvanjski kvarnerski otoci, nešto manje i Cres, Lošinj i Krk, u Lici oko Otočca, u tragovima i drugdje).

1. 20. b) Sustav od dva akcenta

Izvršena je intonacijska neutralizacija $\tilde{>}\hat{}$, tj. posve-mašnja metatonija $\tilde{>}\hat{}$. I u ovom sustavu akcenat $\tilde{>}\hat{}$ odgovara akcentu $\tilde{>}\hat{}$ kao i u sustavu a). Pretežno se i u ovom sustavu čuvaju i prednaglasne i zanaglasne dužine, ali se često zanaglasne dužine i reduciraju: *od kŭcē, mālī, kōpām*. Prednaglasne se dužine čuvaju ako se čuva staro mjesto akcenta: *rŭkâ, pītāti, rŭkê* (Gsg), ali je često akcenat skočio naprijed (*rŭka, pītati, rŭke*) pa su time zatrte i prednaglasne dužine.

S tragovima sustava a), taj je sustav proširen na većem dijelu zadarskog otočja, mjestimično u Istri i na kvarnerskim otocima, ponešto u Lici i dalje prema Karlovcu.

1. 21. c) Noviji sustav od tri akcenta

Od dvoakcenatskog sustava prelazi se k tipu novoštokavske akcentuacije preko tzv. kanovačkog akcenta //': kao u *rŭka* isti je akcenat i u: *nôga, čélo, séstra, pópa* (Gsg) itd. Po srijedi je, dakle, vrsta dezoksitoneze; prema primjerima kao *rŭkâ > rŭka* povelj su se i primjeri kao *nôgâ > nôga*.

Takva se akcentuacija sporadički nalazi na dalmatinskom čakavskom kopnu između Šibenika i Zadra, u Lici najviše oko Brinja, ponešto oko Karlovca, u tragovima i drugdje.

1. 22. d) Štokavoidni sustav od četiri akcenta

Nastao je pod utjecajem i po uzoru na novoštokavsku akcentuaciju, ali realiziran čakavskim akcenatskim sredstvima. Stari su akcenti na svojim starim mjestima, a pomaknuti su kao u novoštokavskom: *korīto*, *molīti*; *zlāto*, *mēso*, *glāvu* (Asg); *sūša*, *potēgne* (3. lice sg. prezenta), *jā*, *mī*, *krāl̄*; — *glāvà* > *glāva*, *jāpnò* > *jāpno*; *nogà* > *nòga*, *sestrā* > *sēstra*. Ta je akcentuacija s jakim previranjem: čuvanje arhaičnosti uz prihvaćanje najmlađih inovacija (interferencija stare i najnovije akcentuacije). Taj je sustav potvrđen na otoku Žirju, djelomično i na drugim šibenskim otocima, sporadički i oko Karlovca.

1. 23. e) Sustav novoštokavskog tipa od četiri akcenta

Izvršene su sve akcenatske inovacije kao u novoštokavskom dijalektu i pod njegovim neposrednim utjecajem: *nēbo*; *zlāto*, *sūša*, *jā*, *mī*, *krāl̄*; *glāva* < *glāvà*, *nòga* < *nogà*, *pītati* < *pītāti*, *skòčiti* < *skočiti*.

Najdosljednije je ta akcentuacija zastupljena u govoru Modruša u Lici, a manje dosljedno na Lastovu, u nekim mjestima oko Šibenika i dalje prema Zadru i ponegdje drugdje.

1. 24. f) Peteroakcenatski sustav

Sačuvan je klasičan čakavski akcenatski inventar (" ~), ali su se razvili i uzlazni akcenti novoštokavskoga tipa (ù ú), pod utjecajem i po uzoru na novoštokavske govore. Stariji se akcenti čuvaju u tipičnim pozicijama kao i u sustavu a) (npr. *nēbo*, *sīla*, *kòpām*, *vòļa*; *grād*, *mēso*, *glāvu*; *krāl̄*, *sūša*, *mlādī*, *jā*, *mī*, *šestī*), jedino se akcenat " nije zadržao na kraju i u sredini riječi, nego su pomicanjem toga akcenta prema naprijed dobiveni štokavski akcenti: akcenat ` na prethodnom kratkom, a akcenat ' na prethodnom dugom slogu: *sèlo* < *selò*, *skòčiti* < *skočiti*; *rúka* < *rūkà*, *pītati* < *pītāti*. Zanaganasne se dužine čuvaju: *od kùcē*, *kòpām*. Prednaglasne su praktički likvidirane u svim onim pozicijama gdje se na njihovu mjestu razvio dugouzlazni akcenat: *rūkà* > *rúka*, *pītāti* > *pītati*.

Taj je sustav zabilježen u Novigradu kod Zadra, ali se u konturama susreće i u nekim drugim mjestima kod Zadra (Diklo), mjestimično i drugdje.

F. SPECIFIČNOSTI AKCENATSKIH PROMJENA I AKCENATSKE DISTRIBUCIJE

Produljeni ili poludugi akcenti: ˘ > ˆ

1. 25. U nekim je čakavskim govorima, osobito akcenatskog sustava a) i b), rjeđe c) ili d), zapažena pojava produljivanja izgovora vokala pod akcentom ˘. Kvantiteta tako produženog izgovora vokala može i znatnije varirati: od poluduge kvantitete sve do kvantitete kakva je pri izgovoru vokala pod akcentom ˆ, odnosno ˆ/. Vokal pod produljenim akcentom obično ima uzlaznu intonaciju, premda može biti i silazna, u govorima akcenatskog sustava b). Zato se simbolički znak toga duljenja ˆ/ u praktičkoj realizaciji treba bilježiti analognim znakovima za odgovarajuće (uzlazne ili silazne) akcente, tj. ˆ/, ˆ˘/, ˆˆ/ ili ˆˆ/. To je i razlog što se govori s ovom akcenatskom pojavom ne svrstavaju u poseban akcenatski sustav, jer se u biti ne radi o novoj akcenatskoj kvaliteti, nego o drukčijoj raspodjeli akcenatskog inventara. Akcenatska inovacija tipa ˘ > ˆ najkarakterističnija je na vokalu /a/, najčešće samo na penultimi ili u enklizi: *māti* < *māti*, *znāti* < *znāti*, *māma* < *māma*; *onā je pītāla* < *onā je pītāla*, *kozā je krepāla* < *kozā je krepāla*. Rjeđe se ta pojava javlja dalje od penultime. Ako dolazi, akcenat je ˆ/ samo neznatno produžen: *plākala* > *plākala*.

Za kronologiju akcenatsko-fonetskih promjena važno je spomenuti da se tako produljen izgovor vokala /a/ ne razlikuje od izgovora kratkog /a/, pod akcentom ili izvan akcentiranog sloga (dakle kvaliteta je vokala kao /ă/ ili /ǎ/), iako se inače u govorima s tom pojavom može razlikovati izgovor dugog i kratkog /a/, odnosno fonem. /ǎ/ i fonem /ǎ/. To potvrđuje da je prijelaz ă > â novijeg datuma, izvršen nakon bifurkacije ā > a i ǎ > a. Novo duljenje ne izaziva promjenu kvalitete vokala.

Metatonija ˘ > ˘ ili ˆ pred sonantima u zativorenom slogu

1. 26. Ta je pojava u hrvatskoj dijalektologiji izazvala znatnu pažnju, pa i polemike, osobito između A. Belića i St. Ivšića. Kasnije su o njoj pisali i mnogi drugi dijalektolozi: M. Hraste, V. J.-Cestarić, M. Moguš, B. Jurišić, B. Finka, A. Šojat i dr. Prema A. Beliću (koji je o pojavi pisao kada još čakavsko narječje nije bilo potanje proučeno), čakavsko se narječje po toj akcenatskoj pojavi dijeli na:

1) sjeverozapadno područje s metatonijom: ˘ > ˘

2) jugoistočno područje s metatonijom: ˘ > ˘

Uz tu se razliku sjeverozapadno i jugoistočno područje, po Beliću, razlikuju i po nekim drugim, strogo izdiferenciranim osobinama.

Do tih je zaključaka A. Belić došao na temelju poznavanja akcenatskog stanja uglavnom samo u mjestu Novome u Hrvatskom primorju i u Kastvu u Istri (sjeverozapadno područje) i na otoku Hvaru (jugoistočno čakavsko područje), pa je akcenatsko stanje u tim punktovima generalizirao na čitave regije, izvršivši tako podjelu čakavskog narječja na dva spomenuta područja.

Belićevi su zaključci točni što se tiče akcenatskih odnosa spomenutih punktova, ali su kasnija istraživanja čakavskog narječja pokazala da se ne mogu protegnuti na čitava područja. Točan je i Belićev zaključak da je isti tip metatonije pred sonantima kao na Hvaru također i u štokavskoj Posavini (prema Ivšićevim podacima), ali je već St. Ivšić upozorio da to još nije dovoljan razlog da se jugoistočni čakavski govori i govori u štokavskoj Posavini sa starijom akcentuacijom dovode u bliže genetske veze, jer istovremeno ima u posavskim govorima drugih važnih osobina koje ih povezuju sa sjeverozapadnim čakavskim govorima.

Spomenute razlike u metatoniji akcenta " pred sonantima u zatvorenom slogu svakako su jedna od važnih razlika u akcentuaciji pojedinih čakavskih govora, ali nisu terenski razgraničene onako kako je pretpostavljao A. Belić. Zadatak je čakavske dijalektologije da na svakom punktu pokaže faktično stanje i otkrije sve modalitete u realizaciji te pojave; tek se tako može određenije govoriti o područjima (većim ili manjim) s tom, kao i s drugim razlikama u ponašanju i distribuciji akcenta.

U praktičnoj je, dakle, primjeni:

- a) *stàrac* : *stârca* ...
- b) *stàrac* : *stârca* ...

Drugi primjeri: *dîm//dîm* : *dîma* (Gsg), *dîmłak//dîmłak* : *dîmiti*, *jedân//jedân* : *jednâ* (f), *tovâr//tovâr* : *tovâra* (Gsg), *krâj//krâj* : *krâja* (Gsg), *sa zmôrca//sa zmôrca* : *zmôrca*, *děvôjka//děvôjka* : *děvôjak* (Gpl), *maštêl//maštêl* : *maštêla* (Gsg), *lantêrna//lantêrna* : *lantêran* (Gpl), *mirîn//mirîn* (Gpl) : *mirîna* ('zidine', prema lat. murus), *guštêrna//guštêrna* : *guštêran* (Gpl), *srdêl//srdêl* (Gpl) : *srdêla*, *špôrka//špôrka* (f) : *špôrak* (m) ('nečist', tal. sporco), *lokârda//lokârda* : *lokârada* (Gpl) ('vrsta ribe'), *pûnta//pûnta* : *pûnat* (Gpl), *pîrka//pîrka* : *pîrak* (Gpl) ('vrsta ribe'), *lerôj//lerôj* (*relôj//relôj*) : *lerôja* (*relôja*) (Gsg) (tal. orologio 'sat'), itd.

Iako se ta metatonija relativno dosljedno provodi u pojedinim govorima, ipak u praktičnoj govornoj primjeni ima i nekih odstupanja. Ponegdje se metatonija " > ĩ provodi samo u domaćim riječima i starijim posuđenicama, a ne provodi se, ili ne redovito, u novijim posuđenicama, npr. *děvôjka*, *dîmłak*, ali: *lantêrna*, *kajîn* ('posuda za umivanje', tal. cadino). Drugdje se pro-

vodi samo u izolirano izgovorenim riječima, a u rečenicama (u izrekama) samo u određenim pozicijama; kad se riječi s mogućnošću metatonije $\grave{\text{~}} > \tilde{\text{~}}$ nađu na kraju rečenice (izreke) s padajućom intonacijom, mjesto akcenta / $\sim$ / može se realizirati akcentat / $\hat{\text{~}}$ /, npr. *šudār, zovē se*, ali: *šudār se zovē* ili *zovē se šudār* (Kastav, otok Žirje, mjestimično i drugdje), itd.

Metatonija $\grave{\text{~}} > \tilde{\text{~}}$ ili $\hat{\text{~}}$ u zatvorenom slogu općenito

1. 27. Zatvoren slog općenito stvara uvjete za produljen izgovor vokala, pa se u nekim govorima produljuje vokal pod akcentom $\grave{\text{~}}$ u zatvorenom slogu i ispred drugih konsonanata, a ne samo pred sonantima. Ponegdje je to duljenje praćeno i promjenom intonacije. Otuda dvije mogućnosti toga duljenja: a) $\grave{\text{~}} > \hat{\text{~}}$ i b) $\grave{\text{~}} > \tilde{\text{~}}$:

a) *posīkla* : *posīkal*

b) *posīkla* : *posīkal*.

Drugi primjeri: *čičāk//čačāk* : *čiškà* (Gsg), *otâc//otâc* : *ocà* (Gsg), *pôp//pôp* : *popâ* (Gsg), *čovêk//čovêk* — *čovik//čovik* : *čovêka* — *čovika*, *lopīž//lopīž* : *lopīža* (Gsg) ('zemljana posuda za kuhanje', prema lat. korijenu: lapid-), *mrtvâc//mrtvâc* : *mrtvâca* (Gsg), *konôpļe//konôpļe* : *konôpi*, itd. S takvim su akcentima obično i sve imenice sa završetkom -išće: *godīšće//godīšće*, *dvorīšće//dvorīšće*, *kosīšće//kosīšće*, *maslinīšće//maslinīšće*, *ručīšće//ručīšće*, itd.

I ovaj se tip metatonije relativno dosljedno provodi, ali i ovdje mogu postojati unutarnji i vanjski razlozi koji izazivaju manja ili veća odstupanja od pravila, silčno kao u primjeni metatonije ispred sonanata u zatvorenom slogu. Jedna je od mogućnosti da novonastali akcenatski oblik kao *mrtvâc//mrtvâc* < *mrtvâc*, koji je izjednačen s akcenatskim oblikom kao *kovâč//kovâč*, prijeđe u tip: *mrtvâc//mrtvâc* — *mrtvâcâ* (*mrtvâca* — *mrtvâca*) kao što je *kovâč//kovâč* — *kovâcâ* (*kovâca* — *kovâca*), itd.

Djelomična metatonija $\tilde{\text{~}} > \hat{\text{~}}$

1. 28. Ponegdje se (npr. na Hvaru) ne može u istoj riječi ili obliku realizirati akcenatsko-kvantitativni odnos: $\tilde{\text{~}} \sim \hat{\text{~}}$, tj. iza dugog nenaglašenog sloga ne dolazi slog s akcentom / $\sim$ / . Praktički se taj odnos mijenja na dva načina: a) ostaje dug nenaglašen vokal, ali se akcentat / $\sim$ / mijenja u akcentat / $\hat{\text{~}}$ / ($\tilde{\text{~}} > \hat{\text{~}}$), b) pokraćuje se dug nenaglašen vokal i pri tome ostaje akcentat / $\sim$ / ($\tilde{\text{~}} > \tilde{\text{~}}$):

a) *rūkôm* > *rūkôm* (Isg)

b) *rūkôm* > *rūkôm*.

Tako se primjeri kao pod b) akcenatski izjednačavaju s primjerima kao *nogôm*, s primarno kratkim vokalom ispred vokala pod

akcentom /~/ . Analoški se govori i u muškom rodu npr. *popôm* (Isg) mjesto *popôm* i sl.

Metatonija - ^ ili ~ > - ^

1. 29. U nekim govorima (npr. istočno od Karlovca) u istoj riječi ili obliku može biti samo jedan dug slog (bilo naglašen bilo nenaglašen). Uz čuvanje starog mjesta akcenta reduciranje dužine jednog sloga vrši se: a) pokraćivanjem akcentiranog sloga ili b) pokraćivanjem neakcentiranog sloga:

a) *rūkê//rūkê* > *rūkê* (Gsg), *rāstê//rāstê* > *rāstê* (3. lice prezenta)

b) *rūkê//rūkê* > *rūkê//rūkê*, *rāstê//rāstê* > *rāstê//rāstê*.

Primjeri pod b) (kao *rūkê//rūkê*) praktički se izjednačavaju s primjerima kao *nōgê//nōgê*, gdje slog ispred sloga pod akcentom nije primarno dug (*nōgâ*).

Dezoksitoneza

1. 30. Mnogi čakavski govori izbjegavaju akcenat /"/ u krajnjem otvorenom slogu. Ta je pojava izazvala dalekosežne posljedice u čakavskoj akcentuaciji.

a) U nekim govorima (npr. na otocima Rabu, Pagu i dalje prema Zadru, mjestimično u Istri, osobito u Vodicama, i drugdje), pretežno s dvoakcenatskim sustavom (sustav b), ta se pojava vrši tako da se na prethodnom kratkom slogu realizira akcenat /"/, a na prethodnom dugom slogu akcenat /~/, dok zadnji slog ostaje bez akcenta (^ > ^ i - ^ > ^): *nōga* < *nogâ*, *kōza* < *kozâ*, *sêlo* < *selò*, *pōpa* < *popâ* (Gsg), *bōka* < *bokâ* (Gsg); *rūka* < *rūkâ*, *glâva* < *glāvâ*, *vīno* < *vinò*, *jâje* < *jājê*, *težâka* < *težākâ* (Gsg), *seļâka* < *seļākâ* (Gsg), *kovâča* < *kovāča*, itd.

Ponekad ta pojava obuhvaća akcenat /"/ i dalje od zadnjeg sloga (*skōčiti* < *skočiti*, *pīsati* < *pīsāti*), a osobito s krajnjih zatvorenih slogova (*òtac* < *otàc*, *čòvek* — *čòvik* < *čovèk* — *čovìk* i sl.). Na isti se način ponekad pomiče akcenat ^ < ~ s krajnjih (otvorenih i zatvorenih) slogova: *nōgê* < *nogê* < *nogê* (Gsg), *rūkê* < *rūkê* < *rūkê* (Gsg); *seļāk* < *seļāk* < *seļāk*, itd.

b) Drukčiji tipovi dezoksitoneze, tj. pomicanja akcenta prema naprijed i sa zadnjih i sa središnjih slogova, više podsjećaju na novoštokavski uzor ne samo po smjeru prenošenja akcenta nego i po akcenatskom inventaru kojim je to prenošenje izvršeno. S time u vezi pojavili su se štokavoidni ili pravi štokavski akcenti. Oni su u čakavsku akcentuaciju unijeli mnoge neorganske novine i ponegdje je usmjerili u razvojnom pravcu štokavske akcentuacije.

1) Promjena tipa: ^ > ' (^) i - ^ > ^ (^)

Akcentatski znak ' označuje kratak uzlazni akcenat približno sličan štokavskom akcentu /"/, pa mu otuda i naziv »što-

kanovidan kratkouzlazni akcenat« za razliku od akcenta /~/ koji je specifičan čakavski dugouzlazni akcenat, tzv. čakavski akut. Neki primjeri ovoga tipa dezoksitoneze: *kôza* (*kòza*) < *kozà*, *nôga* (*nòga*) < *nogà*, *sélo* (*sèlo*) < *selò*, *pôpa* (*pòpa*) < *popà* (Gsg), *bôka* (*bòka*) < *bokà* (Gsg), eventualno i: *skôčiti* (*skòčiti*) < *skočiti*, *ôtac* (*òtac*) < *otàc* i sl., zatim: *rûka* (*rúka*) < *rükà*, *glāva* (*gláva*) < *glāvà*, *vīno* (*vino*) < *vīnò*, *težāka* (*težàka*) < *težākà*, *gospodāra* (*gospodāra*) < *gospodārà*, itd. Pojave ove vrste osobito su zabilježene na otoku Žirju, ponešto i na Zlarinu i okolnim mjestima, sporadički na karlovačkom području, mjestimično i drugdje.

2) Promjena tipa: ˘ ˘ i - ˘ > ˘ ˘

To su govori s tzv. kanovačkim akcentom /'/ novoštokavskoga dugouzlaznoga tipa (poznati u mnogim mjestima čakavske kopnene Dalmacije, u Lici oko Brinja, sporadički oko Karlovca, mjestimično i drugdje na prijelaznim dijalekatskim područjima). Akcenat /˘/ prelazi s krajnjih otvorenih slogova (rjeđe s krajnjih zatvorenih ili sa središnjih slogova) na prethodni kao akcenat /'/ (dugouzlazni), bez obzira da li je taj slog primarno dug ili kratak. Kao što je *rûka* (< *rükà*), *jápno* (< *jāpnò*), *težāka* (< *težākà*) itd., tako je i: *sélo* (< *sèlò*), *óca* (< *òcà*), *vóli* (< *võli*), *kóni* (< *kõni*), itd. Ispor. akcenatski sustav c. <

Nenaglašena duga kvantiteta

1. 31. 1. Sudbina izgovora dugih nenaglašenih vokala usko je vezana, kao što se pokazalo u opisu akcenatskih sustava i akcenatskih promjena, za prenošenje akcenta.

a) Ima govora (npr. Vrgada u Dalmaciji, mnogi govori u Hrvatskom primorju i na kvarnerskim otocima, u susjednoj Istri i drugdje) u kojima se čuva duga nenaglašena kvantiteta i ispred i iza naglašenog sloga, npr. *viđim*, od *küće*, *pitāti*, *rükà*.

b) Ima govora u kojima se čuva duga kvantiteta samo pred naglašenim slogom (mnogi govori u Dalmaciji, u Istri, u Lici).

c) Ima govora u kojima je duge nenaglašene kvantitete posve nestalo npr. Modruš u Lici, neki mjesni govori ok Karlovca, mjestimično i drugdje).

d) Manje je poznato da ima i takvih govora koji su razvili dugu nenaglašenu kvantitetu u novim pozicijama (npr. ispred sonanata, ponekad i ispred ostalih konsonanata u zatvorenom slogu), zatim vrstu tzv. kanovačke duge nenaglašene kvantitete ispred oksitoničkog akcenta /˘/: *nōgà* (< *nògà*), *sēlò* (< *sèlò*), *sēstrà* (< *sěstrà*), *pōpà* (< *pòpà*) i sl. Potvrde takve sekundarne (kanovačke) duge nenaglašene kvantitete najbolje se zapažaju u nekim selima oko Karlovca, u zametku i u nekim drugim govorima, gdje još nije prevladao dezoksitonički akcenat.

2. Poseban je oblik čuvanja tragova nekadašnje duge nenaglašene kvantitete u promijenjenoj artikulaciji vokala. Može se reći da je stara kvantiteta prešla u novu kvalitetu. Vokal je, dakle, više ili manje pokraćen, kvantitativno izjednačen s primarno kratkim vokalima, tj. neutralizirana je stara kvantitativna opozicija (npr. /ā/ : /ǎ/), ali je izgovor pokraćenog (primarno dugog) vokala drukčiji nego izgovor primarnog kratkog vokala (npr. /ǎ/ : /ǎ/).

Neki primjeri: ìmǎ < ìmā (3. lice sg. prezenta), od kùčę < od kùcē, za kùčǫm < za kùcōm, pět gradǫ(v) < pět grādōv, pūno tovǎřǫ(v) < pūno tovǎrōv, glǎvǎ < glāvǎ, pětǎ < pētǎ ǫvcǎ < ǫvcǎ, itd.

Tako su se razvile nove vokalne opozicije tipa: kùčę (Npl) ≠ kùcę (Gsg), šita (Npl, prema: šito) ≠ šitǎ (adj. f. prema m. šiti) itd. gdje je razlika u značenju izražena minimalnom opozicijom, a takvi su i primjeri gdje je razlika u značenju izražena još kojim, redundantnim sredstvom, npr. lipa ('vrsta drveta') ≠ lipǎ (adj. f. prema m. lípi).

Ova se pojava dobro zapaža u mjestu Zlarinu kod Šibenika, ali je, barem u zametku, raširena i u mnogim drugim govorima, na Dugom otoku npr. samo ispred akcentiranog sloga.

Neutralizacije akcenatskih tipova

1. 32. S obzirom na izvršene mnogobrojne akcenatske promjene (osobito u vezi s dezoksitonezom i produljivanjem akcentiranog vokala u zatvorenim slogovima i sl.), u mnogim su čakavskim govorima praktički izjednačeni neki akcenatski tipovi koji su se prije tih promjena međusobno razlikovali. Ta će se pojava prikazati na ograničenom broju primjera i samo u jednoj akcenatskoj varijantji (sustav b), ali je i to dovoljno da se pokaže smjer i način te neutralizacije:

a) dīm — dīma, krāj — krāja kōń — końǎ, pǫp — popǎ	>	{ dīm — dīma, krāj — krāja, kōń — kōńǎ, pǫp — pǫpa ...
b) grād — grāda, bokūn — bokūna krāl (< krāl) — krālǎ, težāk (< težāk) — težākǎ	>	{ grād — grāda, bokūn — bo- kūna krāl — krālǎ, težāk — težākǎ itd.
c) nēbo — nēba, šilo — šila selō — selǎ, perō — perǎ	>	{ nēbo — nēba, šilo — šila selō — selǎ, pēro — pēra
d) zlāto — zlāta, mēso — mēsa jǎpnō — jǎpnǎ, stālō — stālǎ	>	{ zlāto — zlāta, mēso — mēsa jǎpno — jǎpna, stālo — stāla

e) $v\grave{o}\grave{l}a - v\grave{o}\grave{l}\acute{e}, s\grave{i}l\grave{a} - s\grave{i}l\acute{e}$	} >	}	$v\grave{o}\grave{l}a - v\grave{o}\grave{l}\acute{e}, s\grave{i}l\grave{a} - s\grave{i}l\acute{e}$
$dask\grave{a} - dask\acute{e} (< dask\grave{e})$			$d\grave{a}ska - d\grave{a}s\acute{k}\acute{e}$
$nog\grave{a} - nog\acute{e} (< nog\grave{e})$			$n\grave{o}ga - n\grave{o}g\acute{e}$
f) $s\grave{u}\acute{s}a (< s\grave{u}\acute{s}a) - s\grave{u}\acute{s}\acute{e} (< s\grave{u}\acute{s}\acute{e})$	}	}	$s\grave{u}\acute{s}a - s\grave{u}\acute{s}\acute{e}$
$glav\grave{a} - gl\grave{a}v\acute{e} (< gl\grave{a}v\acute{e})$			$gl\grave{a}va - gl\grave{a}v\acute{e}$

Takve ili slične neutralizacije akcenatskih tipova mogu se pratiti i u drugih vrsta riječi i u oblika riječi (u paradigmama deklinacije i konjugacije) i u drugih akcenatskih sustava.

Akcenatski odnosi između čakavskog sjeverozapada i jugoistoka

1. 33. Kao što je spomenuto, A. Belić je usporedbom akcenatskih odnosa mjesta Novoga i Hvara izveo zaključke o nekim bitnim razlikama u akcenatskoj distribuciji na čakavskom sjeverozapadu i jugoistoku. Novija su ispitivanja pokazala da se neke osobine kao u Novome (sjeverozapad) nalaze i daleko na jugoistoku i, obratno, neke se osobine kao u Hvaru (jugoistok) nalaze i daleko na sjeverozapadu. To najbolje pokazuju opisi govora otoka Suska (sjeverozapad) i govora otoka Vrgade (jugoistok), da se drugi ovdje posebno i ne spominju. B. Jurišić, autor opisa govora otoka Vrgade, potanje se, u vezi s Belićevim zaključcima i Ivšićevim oponiranjem, pozabavio akcenatskim odnosima između čakavskog sjeverozapada i jugoistoka, dao je analizu materijala i izvršio potrebne usporedbe. Njegov se tekst ovdje prenosi s neznatnim i za ovu svrhu nevažnim promjenama i kraćenjem:

Vrgada se slaže s Hvarom a razilazi od Novoga: a) u akcentu pridjeva tipa *māli, prāvi, stāri*, itd; — b) u akcentu ličnih zamjenica *jā, tī, mī, vī, nās, vās*; — c) u akcentu prezenta kod glagola *gīneš, lāješ*, koji nemaju novaljanske metatonije.

Da se iz ovakvih slaganja s hvarskom akcentuacijom ne mogu izvoditi zaključci o užim uzajamnim vezama s južnočakavskim govorima, vidi se po tome što i na sjeveru ima govora s takvim osobinama. Već je Ivšić upozorio na Senj, a sada se možemo pozvati i na Susak, kojega su govor obradili Hamm, Hraste i Guberina i objavili u Hrvatskom dijalektološkom zborniku, knj. I, Zagreb 1956. Na Susku također dolaze fakultativno akcenti kakvi su na Vrgadi, pa se i na Susku čuje *māli, stāri*, zatim *jā, tī, mī*, pored *jā* itd., a i u prezentu se govori *gīneš, otkīneš* itd. pored *gīnen, fkīnen* itd. Susački se govor ipak ne može zbog toga proglasiti — južnočakavskim.

Glavnu razliku između akcentuacije čakavskoga sjevera i juga vidi Belić u intonaciji prigodom položajnog duljenja; na

Hvaru imaju: *dīm, krōj, stōrca, divōjka, lokōrda*, a u Novome: *dīm, krāj, stārca, divōjka, lokārda*. Vrgada ima kao Novi, pa se tako u toj glavnoj razlici nalazi na strani sjevera, a ne juga.

Od ostalih razilaženja s jugom a slaganja sa sjeverom navodimo još samo ovo:

a) na Hvaru se provodi duljenje vokala i ispred nesonornih suglasnika, u Vrgadi i u Novome ne;

b) Hvar ima metataksu *kabōl kōbla* itd., Vrgada i Novi nemaju;

c) na Hvaru je akcenat singulara kod neutra udešen prema pluralnom akcentu tih imenica, u Vrgadi i Novome nije;

d) Hvar mijenja kratki silazni akcenat (˘) na vokalu *a* (osim na kraju riječi) u poludugi (ˆ), Vrgada i Novi ne mijenjaju;

e) na Hvaru se očuvala dužina samo ispred akcenta, a u Vrgadi i u Novome i ispred i iza akcenta.

Ne ulazeći u druge sitnije ili krupnije razlike između sjevera i juga kako u akcentu, tako i u fonetici i morfologiji, moglo bi se ono što smo malo prije ovdje spomenuli, sabrati u ovakvom pregledu:

Novi:	Hvar:
1. <i>dīm, krāj, stārca, divōjka, lokārda</i>	<i>dīm, krōj, stōrca, divōjka, lokōrda</i>
2. <i>māli, prāvi, rāni, stāri</i>	<i>mōli, prōvi, rōni, stōri</i>
3. <i>jā, ti, mi, vi, nās, vās</i>	<i>jō, ti, mi, vi, nōs, vōs</i>
4. <i>kabāl kablà, badāñ badña</i>	<i>kabōl kōbla, badōñ bōdña</i>
5. <i>kotāl kotlà</i>	<i>kotōl kōtla</i>
6. <i>gūdàc gūcà, kolàc kōlcà</i>	<i>gūdàc gūlca, kolàc kōlca</i>
7. <i>pīsmò, jāpnò</i>	<i>pīsmo, jāpno</i>
8. <i>pràg, bòb</i>	<i>prōg, buōb</i>
9. <i>iglà</i>	<i>jōgla, (Asg) ìglu</i>
10. <i>krāva, bàba, stārac</i>	<i>krāva, bāba, stārac</i>
11. <i>gīneš, lāješ; sīto</i>	<i>gīneš, lāješ; sītō</i>
12. <i>pèkāl peklà, prālà, zvālà</i>	<i>pèka(l) pèkla, prōla, zvāla</i>
13. <i>dužine ispred i iza akcenta</i>	<i>dužina samo ispred akcenta</i>

Vrgada:

Iako je na čakavskom jugoistoku, ima akcenat kakav je u Novome (sjeverozapad) u točkama 1, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 i 13, a s Hvarom se slaže (jugoistok) samo u točkama 2, 3, 11 i 12.

ī. 34. Polazeći od najstarijeg akcenatskog stanja koje se može rekonstruirati za čakavske govore (s klasičnim čakavskim akcentnim sustavom od tri akcenta: $\grave{\ } \hat{\ } \tilde{\ }$ i s nenaglašenom dugom kvantitetom u određenim pozicijama i ispred i iza naglašenog sloga) svi su čakavski dijalekti razvili neke inovacije. Kao što se pokazalo, u akcenatskoj se distribuciji posve ne slažu ni oni dijalekti ili govori koji imaju isti osnovni akcenatski sustav. S time je u vezi i neslaganje u vokalnoj distribuciji, jer su npr. vokalni fonemi /e/, /a/, /o/ pretežno dugi, pa se uglavnom i izgovaraju samo s akcentima / $\tilde{\}$ / ili / $\hat{\}$ /. Zato su čakavski govori akcenatski interesantni ne samo zbog čuvanja veće ili manje arhaičnosti kao relikta najstarije slavenske sačuvane akcentuacije nego i zato što se u svakom može naći poneka specifičnost u akcenatskoj distribuciji koja se ne mora nalaziti ni u jednom drugom. Iz pregleda akcenatskih specifičnosti lako je uočiti bitne akcenatske promjene u čakavskim govorima; one barem donekle pokazuju kako su nastale razlike i kakve su te razlike.

Rekapitulacijom se može pokazati da akcenatski sustav od samo dva akcenta ($\grave{\ } \hat{\ }$) upućuje na neutralizaciju $\tilde{\ }$ i $\hat{\ } > \grave{\ }$, od čega se u pomlađenim govorima razvija $\grave{\ } \hat{\ } + \acute{\ }$ (*sīto, zlāto* + *rūka — nōga*). Pojava kratkog akcenta $\grave{\ }$ (') svodi se na razvijanje akcenatske simetrije, kao u štokavskom (dva duga i dva kratka, po jedan uzlazan i silazan akcent). Pri tome je stanje kao u sustavu od pet akcenata ($\grave{\ } \hat{\ } \tilde{\ } \grave{\ } \acute{\ }$) prijelazna faza (još uvijek razlikovanje čakavskog akuta i novoga dugouzlaznog akcenta : *sīto, zlāto, krāl, rūka, nōga*), a jednako je prijelazna faza i sustav štokavoidni od četiri akcenta ($\grave{\ } \hat{\ } \acute{\ } \tilde{\ }$) s neutralizacijom čakavskog akuta i novog dugouzlaznog akcenta (*sīto, zlāto, nōga, rūka — sūša*), dok je akcenatski sustav novoštokavskoga tipa od četiri akcenta ($\grave{\ } \hat{\ } \grave{\ } \acute{\ }$) posljednja faza u razvoju hrvatsko-srpske akcentuacije, tipična za novoštokavske govore, provedena tek u gdje-kojim čakavskim govorima.

OBLICI

A. INVENTAR OBLIČKIH KATEGORIJA

2. 1. Oblički inventar u čakavskom narječju svrhovito je razmatrati prema najstarijem potvrđenom slavenskom obličkom inventaru kako je potvrđen u tekstovima starocrkvenoslavenskog jezika, odnosno prema stanju koje je komparativnim putem rekonstruirano za pretpostavljen praslavenski jezik. Iako se čakavsko narječje odlikuje mnogim obličkim arhaičnostima, te su arhaič-

nosti više sačuvane u paradigmatским oblicima, tj. u čuvanju relativno starih završetnih morfema, nego u čuvanju brojnih starih obličkih kategorija.

2. 2. Samo se u tragovima čuvaju ostaci nekadašnje u-promjene muškoga roda (npr. -ovi u Npl). Jednako se uglavnom izgubila i i-deklinacija muškoga roda, čuvajući i ona samo neke tragove (npr. Gpl *ľudi, puti, gosti, zvěri, nohti, črvi*). Izuzetno se čuvaju neki oblici imenica stare n-deklinacije, obično samo *kami, plami*, uz običnije: *kamen, plamen* ili *kamik, plamik* (po o-deklinaciji). Prema tome, imenice su se muškoga roda uglavnom stopile u o-//jo-deklinaciju, tek s ponekim tragovima ostalih starih deklinacija.

2. 3. Ni u srednjem rodu ne postoje kao kategorije nekadašnje konsonantske promjene:

- a) s-deklinacija
- b) n-deklinacija
- c) t-deklinacija.

Uz zadržavanje infiksa -es-, -en-, -et- u kosim padežima, npr.

- a) *čudo — čudesa*, pored *čuda* (Gsg), *čuda* i *čudesa* (Npl); *tělo — těla* (obično), Npl *těla* i *tělesa*; *nebo — neba*, Npl *nebesa* u specijaliziranom značenju; *kolo — kola*, Npl *kola* i *kolesa*, u značenju kolektiva, itd.
- b) *ime — imena, sěme — sěmena, vime — vimena, těme — těmena*, itd.
- c) *děte — děteta, tele — teleta, ž(d)rěbe — ž(d)rěbeta*, itd.

i te su se imenice stopile s paradigmatom o-//jo-deklinacije srednjega roda.

U nekadašnjih imenica t-deklinacije stapanje je obično izvršeno i u Nsg zamjenom sufiksa, najčešće muškoga roda, pa je najveći broj takvih imenica danas muškoga roda s likovima o-//jo-deklinacije: *telić — telića, otrok (otročić) — otroka (otročića), kozlić — kozlića, jańčić — jańčića* ili sl.

2. 4. U ženskom rodu sačuvane su u načelu a-//ja-deklinacija i i-deklinacija. Od r-deklinacije imenice *mati* i (*k*)*ći* čuvaju infiks -er-, ali im je promjena uglavnom po a-deklinaciji, obično s izuzetkom nominativnog i akuzativnog oblika u singularu.

Imenice stare duge u-deklinacije (odnosno ve-deklinacije) također su se stopile s imenicama a-//ja-deklinacije, samo ponegdje čuvaju svoj (stari) nominativni i akuzativni oblik u singularu, obično izjednačen, i to ili kao stari nominativni: *creki, smoki (smokvi), loki (lokvi), buki (bukvi)* ili, samo u ponekim riječima, kao stari akuzativni: *crekav*, i sl.

2. 5. Od zamjenica obično se izgubila

a) pokazna *sv se si*, pa nema ni njene deklinacije; ostaci se te zamjenice vide u nekih vremenskih priloga: *jutros, večeras, danas, noćas — nećas, sinoć* i u prvom stihu poznate čakavske božićne pjesme: *u se vrēme godišća*.

b) *krto* i *kyj koje kaja*; obično je samo: *ki ka ko* (*Ki je to?* pored: *Ki si ti č(l)ověk? — Ka žena? — Ko dēte?*)

2. 6. Još se mjestimično čuva različita paradigma neodređenog i određenog oblika pridjeva, ali sve više — osim u Nsg, osobito u predikativnoj službi — prevladava deklinacija samo određenog oblika. Ponegdje razliku tih dviju funkcija pridjeva čuva samo (vokalno)akcenatska kvaliteta, npr. *žūtā : žūtā, žūtī : žūtī*, itd.

2. 7. U komparativu sve više prevladava samo oblik s nastavkom -iji; kao *noviji* ponaša se i: *crn — crniji, běl — běliji*, a nastavak -ši sasvim je rijedak (Ispor. u književnom jeziku: *ljepši, mekši, lakši* i vrlo frekventan taj sufiks u kajkavskom narječju, npr. *čisteši, goreši, slajši, mlajši*, itd.).

2. 8. Od glavnih brojeva obično su samo *jedan — jedna — jedno, dva — dvě, tri*, rjeđe *četiri* (*četire, četre, četri*) sačuvali neke paradigmatske oblike (npr. *dvěh — treh/trih, dvěma — trima* ili sl.) dok je promjena ostalih brojeva (*pet, šest ...*) velik izuzetak. Redni su brojevi sačuvali promjenu određenog oblika pridjeva.

2. 9. Konjugacija je također dalekosežno simplificirana izgubivši u najvećem broju čakavskih govora:

a) oblik supina (Zbog gubitka infinitivnog -i u velikom broju govora, supin i infinitiv su se oblički izjednačili); uz zadržavanje infinitivnog -i samo se ponegdje sačuvao i oblik supina, npr. *gre lovit ribe* ili *homo spat* (supin) : *ne more loviti ribe* ili *ne more spati* (infinitiv),

b) aorist (Čuva se samo ponegdje, i to oblički vrlo reduciran, npr. reče, (i)speče i sl.),

c) imperfekt (Također se čuva samo u tragovima, često samo od glagola *biti 'esse'* i samo u modalnom značenju, morfološki vrlo uprošten, npr. *bijaše(š) govoriti* ili sl.),

d) particip prezenta

1) aktivnog, na -ći (Obično se čuva samo u nekoliko primjera u funkciji pridjeva, npr. *vruč-i, goruč-i, noseć-a*)

2) pasivnog, na -m (-ma, -mo) (I on sačuvan samo u nekoliko primjera u funkciji pridjeva, npr. *lakom, pitom*, ispor. slično i u književnom jeziku)

e) particip perfekta, na -v(ši) (Čuvaju se samo tragovi.).

2. 10. Nestao je kao oblička kategorija i dual u svih vrsta promjenljivih riječi. Njegovi se tragovi čuvaju samo uz brojeve 2 — 4, negdje ni tada, ponegdje je oblički trag duala npr. u Gpl (*gostiju, očiju, ušiju, prstiju* i sl.).

2. 11. Prema tome, obličke su kategorije više osiromašene nego u književnom jeziku i u štokavskim dijalektima i više nego u kajkavskom narječju. Ako se apstrahiraju neki relikti spomenutih obličkih kategorija koje su iščezle ili su se stopile s drugim, sačuvanim kategorijama, u čakavskom narječju prevladavaju ove obličke kategorije:

a) imenice muškoga i srednjega roda sa suglasničkom osnovom, tj. o-//jo-deklinacije: *otok, č(1)ovčk, kralj; čelo, poľe*

b) imenice srednjega roda sa samoglasničkom osnovom i s proširenjem osnove (osim u NAVsg) suglasnikom -t- ili -n-, rjeđe -s-: *dčte — dčteta, ime — imena, čudo — (čudesa)*, ali s paradigmom po o-//jo-deklinaciji.

c) imenice ženskoga roda na suglasnik, tj. i-deklinacija: *kost, stvar, misal, starost*

d) imenice ženskoga (djelomično i muškoga prirodnoga) roda na -a, tj. a-//ja-deklinacija: *žena, poglavica, zemľa*

e) zamjeničke i pridjevske promjene, načelno nominalne i pronominalne deklinacije: *taj — toga — tomu* ili *žut — žuta — žutu, ki — koga — komu, tuji — tujega — tujem*, s komparativom i superlativom po obličkoj promjeni pronominalne deklinacije

f) glavni brojevi (s promjenom načelno samo do 4) i redni brojevi s pridjevskom promjenom: *peti — petoga — petomu*

g) glagolski oblici: 1) infinitiv, 2) prezent, 3) futur 1. i futur 2, 4) perfekt, 5) poluskvamperfekt, 6) glagolski pridjev radni i trpni (tj. glagolski particip aktivni i pasivni), 7) kondicional sadašnji i prošli, 8) imperativ.

B. INVENTAR I DISTRIBUCIJA OBLIKA

2. 12. Promjena sklonivih riječi u skladu je s općim hrvatsko-srpskim stanjem: sklonive su riječi definirane rodом (masculinum, femininum, neutrum), brojem (singularis, pluralis) i padežом (7 padeža), dok su posebno zamjenice, kao i glagoli, definirane još i licima: tri za singular i tri za plural.

Za razliku od kajkavskog narječja, u čakavskom je načelno sačuvan poseban oblik za izricanje vokativne funkcije, premda se i taj oblik često izriče nominativnim oblikом, i to ne samo u pluralu nego i u singularu. No i tu je ponegdje razlika u vo-

kalno-akcenatskoj kvaliteti, npr. Nsg *Kātè* (*Kātà*), *Mārè* (*Mārà*), *dīcà*, *Pērè* (*Pērò*), *Šīmè* itd. prema Vsg *Kâte* (*Kâta*), *Mâre* (*Mâra*), *dīca* (*dīca*), *Pêre* (*Pêro*), *Šīme*, itd.

2. 13. Kao što se smjenjuju alofoni ili alterniraju fonemi, jednako se smjenjuju i alomorfi, a mogu alternirati i morfi (npr. morf Lsg i Asg u nekim govorima: *pošal je u gradu*, *bil je u grad*, i sl.). Tako su npr. alomorfi u prezentu: -am (-am > -an > a), -im (-im > in > -i), -em (-em > en > e), -jem (-jem > jen > je), u imenica u Nsg: -a, -C (= konsonant), -o, -e itd., ali se svi oni vežu za određene kategorije riječi. Općenito se ipak može reći da se arhaičnost čakavske morfonologije više ogleda u čuvanju arhaičnih oblika nego u čuvanju arhaičnih paradigama.

I m e n i c e

2. 14. U imenica a) i b) paradigme (tj. u imenica muškoga i srednjega roda sa suglasničkom osnovom i u imenica srednjeg roda s proširenjem osnove suglasnicima -t-, -n- ili -s-) u većini je čakavskih govora izjednačen oblik Dsg i Lsg te se završava na -u:

1) nepalatalne osnove: DLsg *č(l)ověku*, *otoku*; *selu*, *situ*, *dětetu*, *imenu* (*čudesu*)

2) palatalne osnove: DLsg *kraju*, *kraļu*; *poļu*, *moru*.

2. 15. Često je izjednačen i instrumentalni oblik palatalnih i nepalatalnih osnova, npr. *č(l)ověkom* — *krajem* ili *selom* (*dětetom*, *imenom*, *čudesom*) — *poļem*, ali je još običnije da je u svih tih imenica završetak samo -om (-om > -on > -o, eventualno: -um > -un > u), dakle:

1) *č(l)ověkom*, *otokom* — *krajom*, *kraļom*

2) *selom*, *poļom*, *morom*, *dětetom*, *imenom* (*čudesom*).

2. 16. U nekim jugoistočnim čakavskim govorima, rjeđe drugdje, obično se ne razlikuje funkcija lokativa i akuzativa (uz glagole mirovanja, odnosno kretanja) ili se one miješaju, pa to ima odraza i u jezičnom iskazu, npr.:

bi(l) sam u Split — u grad — u selo
grem u Split — u grad — u selo

ili

bi(l) sam u Splitu — u gradu — u selu
grem u Splitu — u gradu — u selu

ili s izmijenjenom funkcijom

bi(l) sam u Split — u grad — u selo
grem u Splitu — u gradu — u selu

Jednako može biti i u ženskom rodu:

bi(l) sam na rivi
grem na rivi, itd.

To je ujedno najozbiljniji poremećaj u čakavskim oblicima, izvršen vjerojatno pod utjecajem dalmatskog jezika. Paralelno je i u priloškim rekcijama:

bi(l) sam vani (vanka) (Dě — Kadě si bil?)
grem vani (vanka) (Dě — Kamo greš?).

2. 17. U pluralu je genitiv ili bez nastavka ili s nastavkom -a (kao u književnom jeziku), a dosta često ima i nastavak -ov (iz nekadašnje u-deklinacije), npr.

Gpl brod(a) — brodov, kraj(a) — krajev//krajov
sel(a) — selov; poľ(a) — poľev//poľov
imen(a) — imenov, itd.

Očito je da diferencijacija s nastavkom -ov pomaže obličkom razlikovanju Nsg (*čovjek — kraj*) i Gpl (*čovjekov — krajev//krajov*). Često je u Gpl i nastavak -i(h), osobito uz riječi koje znače mjeru ili količinu, npr. *ľudi(h), puti(h), črvi(h)*, kao ostatak oblika i-deklinacije muškoga roda.

2. 18. Načelno još i danas postoji oblička razlika između dativa lokativa i instrumentala plurala, npr.

Dpl gradom — selom; prijateľem — poľem (uz mogućnost fonetske transformacije kao: *gradun — selun; prijateľun, poľun* ili slično)

Lpl graděh — selěh; prijateľih — poľih
Ipl gradi — seli; prijateľi — poľi.

Ipak i u tim padežima dolazi do simplifikacija u mnogim govori-ma, npr. dativno se -om (-om > -on ili -um > -un) može zami-jeniti sa -am (> -an) kako je u ženskom rodu, tj. prema *Dpl kravam, kobilam* može biti i: *bikam, prijateľam* (osobito u nekim ličkim govorima) ili se izjednačio *Dpl* i *Ipl*, a ponekad još i *Lpl* (kao u književnom jeziku), i to obično u nekadašnjem dualnom -ma, npr. *DLIpl gradima — selima, prijateľima — poľima*. Rjeđe je izjednačen oblik tih padeža završetni pluralni morf -mi: *gradi-mi — selimi, prijateľimi, poľimi*. Morf -mi tipičniji je u nekim govorima samo za *Ipl*, gdje se nadovezuje na stari oblik bez tog morfa: *gradimi* (< *gradi + mi*), itd.

2. 19. Akuzativ plurala najčešće je u muškom rodu prema pa-latalnim osnovama, npr.

Apl grade, brode, otoke; kraje, prijateľe, lopiže, itd., ali ima govora gdje je izjednačenje (palatalnih i nepalatalnih osnova) pre-ma nepalatalnim osnovama. Negdje je proces već završen, npr.

Apl *gradi, brodi, otoci; kraji, prijatelji, lopizi*, itd. a negdje je još u toku:

Apl *gradе, brodе, otoke, prijatelje, lopize*, itd.

Prijelazna faza pokazuje da se formalno slaganje oblika Apl i Npl ne mora tumačiti kao zamjenjivanje oblika Apl oblicima Npl.

U srednjem rodu redovito je u Apl (kao i u NVpl) završetni morf *-a: sela, męsta, imena* ... Takvo završetno *-a* imaju ponegdje i imenice muškoga roda, najviše jednosložne ili dvosložne, osobito onda kad se svojim pluralnim oblikom približavaju kolektivnom značenju, npr.

NAVpl *zuba* (mjesto *zubi*), *kolca* (mjesto *kolci*), *čiška* (mjesto *čiški* < *čički*), *prsta* (mjesto *prsti*) itd.

2. 20. Imenice sa starim završetkom **-ino* (**-inъ, *-ęninъ, *-teljo* (**-telъ, *-arijo* (**-arъ*) (koje su imale plural po nekadašnjoj *n*-deklinaciji muškoga roda) ponegdje imaju sačuvane tradicionalne oblike nominativa, akuzativa i vokativa plurala, a u nominativu singulara često izbacuju krajnje *-in* ili samo *-n*:

Nsg <i>grajan(i-n)</i>	—	NAVpl	<i>grajane</i>
<i>čoban(i-n)</i>	—		<i>čobane</i>
<i>dvoran(i-n)</i>	—		<i>dvorane</i>
<i>męšćan(i-n)</i>	—		<i>męšćane</i>
<i>seļan(i-n)</i>	—		<i>seļane</i>
<i>kršćan(i-n)</i>	—		<i>kršćane</i>

Ovamo pripadaju brojni etnici, kao npr.

<i>Splićan(i-n)</i>	—	<i>Splićane</i>
<i>Zadran(i-n)</i>	—	<i>Zadrane</i>
<i>Niňan(i-n)</i>	—	<i>Niňane</i>
<i>Krčan(i-n)</i>	—	<i>Krčane</i>
<i>Ręćan(i-n)</i>	—	<i>Ręćane, itd.</i>

Od etnika nastali su i nazivi mjesta (toponimi), npr.

Mrļane, Neviđane, Petrčane ...

Slično je i:

Nsg <i>ribar</i>	—	NAVpl	<i>ribare</i>
<i>leutar</i>	—		<i>leutare</i>
<i>sitar</i>	—		<i>sitare, itd.</i>

Za plural *-teļe* nema potvrda.

2. 21. U imenica *d*) paradigme (tj. u imenica ženskoga i muškoga roda sa završetnim morfom *-a*) čvršće se nego u muškom i srednjem rodu čuva razlika Dsg i Lsg između nepalatalnih i palatalnih osnova (osobito na sjeverozapadu)

DLsg *žene* : *duši*

U govorima gdje je nastalo izjednačenje, zbog ikavskog refleksa »jata« (i < ě) (pretežno jugoistok), obično je samo završetni morf -i, dakle (formalno) izjednačenje prema palatalnim osnovama:

DLsg *ženi* : *duši*.

2. 22. Tako je i u genitivu singulara 1) u arhaičnijim govorima morf -i u a-osnova, a morf -e u ja-osnova (pretežno sjeverozapad), dok je 2) u manje arhaičnim govorima izjednačenje prema ja-osnovama:

1) Gsg *ženi* : *duše*

2) *žene* : *duše*, dakle kao u književnom jeziku, a obrnuto nego u ruskom jeziku gdje je izjednačenje prema nepalatalnim osnovama.

2. 23. U instrumentalu singulara samo je rijetko nastavak -ov (npr. otoci Silba i Olib) kao direktna kontinuanta staroga -*ojǫ (-*ejǫ), npr.

Isg *ženov*, *rukov*, *dušov* (//*dušev*); nešto je češći završetni morf -o// -u: *ženol*//*ženu*; *dušo*//*dušu*, a najčešće je: -om (-om, eventualno: > -on > ǫ ili -um > -un > u): *ženom*, *dušom* (gdje je završetno -m prema analognom -m u muškom i srednjem rodu).

Razliku nastavka -ov (// -ev) i -o// -u u Isg f tumače neki dijalektolozi kao kontinuantu suponirane nekadašnje razlike -*ojǫ (// *ejǫ) i -*ǫ u tom padežu.

2. 24. Genitiv plurala imenica ženskoga roda a-deklinacije vrlo je često bez nastavka, npr.

Gpl *žen*, *ruk*, *slug*, *krav*, *duš*, *zemaļ* ...

U nekim jugoistočnim i ponekim drugim govorima prionuo je, pod utjecajem štokavskih dijalekata, nastavak -a, npr.

Gpl *žena*, *ruka*, *sluga*, *krava*, *duša*, *zemaļa* ...

Izuzetno je u tom padežu nastavak -ov, kao što taj nastavak može biti u muškom i u srednjem rodu, npr.

Gpl *ženov*, *dušov*, itd. (ponegdje u Lici).

2. 25. Akuzativ plurala ima iste karakteristike kao i u muškom rodu: 1) na sjeverozapadu se još dosta dobro čuva razlika između nepalatalnih (završetni morf -i) i palatalnih osnova (završetni morf -e), 2) drugdje je uglavnom samo završetni morf -e:

1) Apl *ženi* — *duše*, itd.

2) *žene* — *duše*, itd.

2. 26. I u imenica ženskog (i muškog) roda a-deklinacije načelno je u dativu, lokativu i instrumentalu plurala starije stanje kao u analognim padežima imenica muškoga i srednjega roda, ispor. npr.

Dpl *ženam, rukam; dušam, kućam* (s mogućnošću fonetskih prijelaza: -am > -an > -a, pa i: -om > -on > o, odnosno: -um > -un > -u)

Lpl *ženah, rukah; dušah, kućah*

Ipl *ženami, rukami, dušami, kućami,*

ali ima i spomenutih simplifikacija (kao u muškom i srednjem rodu) tako da se ponegdje sva tri padeža svršavaju na -ami (stari pluralni instrumentalni završetak) ili -ama (stari dualni dativno-instrumentalni završetak), npr.

DLIpl *ženami (ženama), dušami (dušama), itd.*

2. 27. Po promjeni imenica ženskog (i muškog) roda a-deklinacije idu i imenice na: -*iñi > -iña, npr. *sluškiña, prosjakiña, seļakiña*. Jednako po toj promjeni idu i *mati* i *(k)ći* (premda može biti i: *mat* ili *matera* i *ćera* ili sl.), s izuzetkom oblika akuzativa (Asg *mater, kćer*), ali je u svim kosim padežima sačuvan stari infiks -er-: Gsg *matere, (k)ćere*, Dsg *materi, (k)ćeri*, itd. Toj promjeni pripadaju, kao što je istaknuto, i imenice kao *smokva, s(v)ekrva, lokva, cr(i)kva* i dr., premda u nominativu i akuzativu singulara mogu imati i starije završetke na -av (*crekav, lokav, smokav*, itd.) ili na-i (*smoki, crek(v)i, lok(v)i*, itd., osobito u nekim arhaičnijim sjeverozapadnim govorima). Imenica *ļubav* posvuda je prešla u paradigmu i-deklinacije, kao i *krv* (*karv — kerv*). Obrnuto, imenica *kokoš* u mnogo je govora dobila završetak imenica a-deklinacije. Na terenu se može čuti još sličnih obličkih i paradigmatških alternacija.

2. 28. Imenice c) paradigme (tj. imenice ženskoga roda na konsonant) dobro čuvaju izvornu paradigmu i-deklinacije, ali se instrumentalno -ju (uslijed jotacije praktički najčešće izmijenjeno. npr. *košću, mašću, mišļu*, uz rjeđe: *kostju ...*, ali ipak obično samo *rečju*) sve više zamjenjuje najčešćim instrumentalnim završetkom imenica muškoga, srednjega i ženskoga roda: -om (-om > on > o, eventualno: -um > un > u), npr.

Isg *koščum, maščum, mišļum*, itd.

Uz attribute dosta se dobro u instrumentalu singulara čuva karakterističan završetak tih imenica -i, npr. *s tvojom pameti, s dobrom pameti* i sl.

2. 29. Dativ, lokativ i instrumental plurala i imenica ove paradigme može čuvati stare razlike u završetnim morfima (npr. Dpl *kostim*, Lpl *kostih//kosteħ*, Ipl *kost(i)mi//kostima*), ali su još češće završetni morfi tih padeža izjednačeni, i to primivši ili nekadašnji instrumentalni pluralni završetni morf -mi (DLIpl *kostimi*) ili, još češće, nekadašnji dativno-instrumentalni završetni morf -ma iz duala (DLIpl *kostima*), slično kao i ostale imenice.

Zamjenice

a) lične i povratna

2. 30. Za razliku od kajkavskog narječja i slovenskog jezika gdje može biti (*j*)*as* pa i (*j*)*est*, u čakavskom je kao i u štokavskom s prejotacijom i gubljenjem dočetnoga -zь nastalo: *ja* (< *azь).

U instrumentalu singulara ličnih zamjenica *ja* i *ti* (i povratne *sebe*) ili je samo završetak -o: *mano, tobo* (pa i *sobo*), eventualno samo -u: *manu, tobu* (*sobu*) ili je još češće opći instrumentalni završetak -om (-om > -on > -o, eventualno: -um > -un > u): *manum, tobom* (*sobum*).

U dativu, lokativu i instrumentalu plurala zamjenica *mi* i *vi* obično se razlikuju oblici:

Dpl *nam, vam* (s mogućnošću poznatih fonetskih prijelaza)

Lpl *nas, vas*

Ipl *nami, vami,*

ali su još češće ti oblici izjednačeni u starom instrumentalnom obliku: DLlpl *nami, vami*, rjeđe u dualnom dativno-instrumentalnom obliku: *nama, vama* (kao u književnom jeziku).

Akuzativ plurala obično je: *nas, vas*, rijetko: *ni, vi* (npr. *oni su ni — vi viděli*); jednako je rijetko i: *ne, ve*, obično i jedno i drugo samo enklitički.

Pored punih (naglašenih) oblika zamjenica *ja* i *ti* u dativu i akuzativu (npr. Dsg *meni — tebi*, Asg *mene — tebe* ili sl.) čuvaju se i enklitički oblici: Dsg *mi — ti*, Asg *me — te*. Dativno enklitičko *si* povratne zamjenice nije obično u čakavskim govori-
ma (za razliku od kajkavskih), a akuzativno je enklitično se normalno frekventno.

2. 31. Lična zamjenica za treće lice (*on — ona — ono*) često ima likove: *un* (eventualno: > u) -*na — no* (i u pluralu: *ni — ne — na*), gubeći početno o- po uzoru na druge zamjenice, ispor. *taj — ta — to*. Pored *on* > *un* govori se u nominativu singulara muškoga roda i: (*o*)*ni*, sa završetkom -i kao u pridjeva (ispor. *veli, mali, plitki* i dr.).

Svugdje je u lične zamjenice trećega lica u kosim padežima prionuo glas ņ-, npr. Gsg *ńega — ńe*, Dsg *ńemu — ńoj*, itd. Samo je ponegdje (pod utjecajem kajkavskih govora), to ņ- depalatalizirano (*nega — ne*, itd.).

Karakteristično je čuvanje dativnog enklitičnog oblika u ženskom rodu *je(j)* (npr. *Dal sam je(j)* 'Dao sam joj'), dok je u muškom i srednjem rodu očekivano *mu* (npr. *Dal mu je*). Zato je u akuzativu singulara oblik enklitike ženskoga roda obično *ju* (npr. *Viděl sam ju*). Karakterističan je u nekim govori-
ma naglašen oblik

ne u akuzativu plurala svih rodova (uz oblik *nih* u nekim govorima) i enklitično *je* (npr. *ne su vidjeli* 'njih su vidjeli': *vidjeli su je* 'vidjeli su ih'), itd.

U instrumentalu singulara ženskoga roda može biti završetak samo -o ili -u (npr. s *no* — s *nu*), ali je još češće, kao i u drugih riječi, završetak -om (-om > -on > -o, eventualno: -um > -un > -u), npr. s *nom* (> *š non*)//s *num* (> *š nun*). Tako je i u ostalih zamjenica.

b) pokazne

2. 32. Pored *ovaj*, *onaj* često je samo *vaj*, *naj*, dakle kao *taj*, ali gdje ima *ovaj*, *onaj*, po analogiji može biti i *otaj* (s početnim o-). Ponekad se ti oblici svode na samo: *va*, *ta*, *na*, pri čemu se mogu razlikovati od oblika ženskoga roda samo drukčijom akcentatsko-vokalnom kvalitetom i kvantitetom (npr. *tã//tâ* — muški rod : *tà* — ženski rod). U muškom rodu nalazi se i oblik: *ti*, *vi*, *ni*, pa npr. zamjenica *taj* može, dakle, imati ova tri oblika (alomorfa) u nominativu singulara: *taj* — *tâ* — *ti*, analoški još i: *otaj* — *otâ* — *oti*.

U svih je zamjenica obično izjednačen oblik dativa i lokativa singulara (prema lokativnom obliku, npr. *tomu*), genitiv singulara redovito ima završetak -a (npr. *toga*).

Ponegdje se čuva razlika oblika dativa, lokativa i instrumentalnoga plurala (npr. Dpl *těm*, Lpl *těh*, Ipl *těmi*), ali je još češće nastalo izjednačenje u obliku *těma* (iz duala), rjeđe u obliku *těmi* (iz plurala).

Kao što je istaknuto, stara pokazna zamjenica *sv* — *si* — *se* sačuvana je u tragovima (npr. *danas*, *jutros*, *sinoć*, *u se vrěme godišća*).

c) prisvojne

2. 33. Mijenjanju se i imaju iste osobine kao i pokazne.

d) upitno-odnosne

2. 34. Od *čyto (čak. *ča*) karakterističan je čakavski oblik *česa* (pored *čega*), zatim kontaminacija *křto i *kyj u: *ki* (— *ka* — *ko*), npr. *ki je doša(l)?* : *ki si ti došal* (po redu)?

Od ovih zamjenica razvile su se neodređene tipa:

1) *kitaj* (*kitâ*) — *kata* — *koto* ('bilo tko', 'bilo koji'); dekliniraju se oba dijela: Gsg *koga toga* — *ke te*, Dsg *komu tomu* — *koj toj*, itd.

2) *čato* ('bilo što'), npr. *govoriš čato* ('bilo što') : *ča to govoriš* ('što to govoriš'); dekliniraju se oba dijela: Gsg *česa tesa* (analoški mjesto: *tega* ili *toga*), Dsg *čemu temu*, Isg *čim tim* (Ispor. u rus. jeziku zamjenice: *ktoto* i *čtoto*).

e) neodređene

2. 35. Stara zamjenica *vъsъ — *vъse — *vъsě obično glasi: *vas* — (*v*)*se* — (*v*)*sa*, ali ima i likova s metatezom: *sav* — *s(v)e* — *s(v)a*, a u muškom rodu i oblik *svas*, npr. *svas* (pored: *vas* — *sav*) *je moka* : *sva* (pored: *sa*) *je mokra*.

Jednako može biti i *saki* — *saka* — *sako* mjesto *vsaki* — *vsaka* — *vsako* ili je, metatezom, *svaki* — *svaka* — *svako* (kao u književnom jeziku).

2. 36. Deklinacija je svih zamjenica (osim ličnih i povratne) uglavnom ista, slaže se s pridjevskom, ali tako da i zamjenice s nepalatalnim konsonantskim završetkom, kao npr. pokazne i neke druge, mogu u paradigmi pored tematskog vokala -o- imati i tematski vokal -e- (npr. Gsg *toga* i *tega*, Dsg *tomu* i *temu*, itd.). U prisvojnih zamjenica *moj*, *tvoj* i povratno-prisvojne *svoj* obično je samo tematski vokal -o- (npr. Gsg *moga*, *tvoga*, *svoga*, Dsg *momu*, *tvomu*, *svomu*), ali te zamjenice mogu imati i dulje oblike, npr. Gsg *mojega*, *tvojega*, *svojega* ili Dsg *mojemu*, *tvojemu*, *svojemu*, dakle kao i prisvojne zamjenice *naš*, *vaš* (Gsg *našega*, *vašega*, Dsg *našemu*, *vašemu*), tj. s preglasenim vokalo -e- iza palatala.

Pridjevi

2. 37. Prvo je pitanje o razlici određenog i neodređenog oblika pridjeva. Ta se razlika ponegdje čuva i oblički i akcenatski (npr. neodređen oblik: *bos* — *bosā* — *bosō* : određenom obliku: *bōsī* — *bōsā* — *bōsō* ili *žūt* — *žūtā* — *žūtō* : *žūtī* — *žūtā* — *žūtō* ili slično), ali je u većini govora sačuvana samo djelomično (u tragovima); sve više prevladava određeni oblik pridjeva, i u nominativu singulara i u kosim padežima. Najdosljednije su ipak čakavski govori sačuvali neodređen oblik pridjeva u nominativu singulara u predikativnoj funkciji:

a) neodređen oblik: (*o*)*naj* č(l)*ověk* *je dobar* — (*o*)*na* žena *je dobrā* — (*o*)*no* dēte *je dobrō* ...

b) određen oblik: (*o*)*naj* dōbrī č(l)*ověk* *je doša(l)* — (*o*)*na* dōbrā žena *je došla* — (*o*)*no* dōbrō dēte *je došlo* ...

U deklinaciji se određenog oblika dosta dobro čuva razlika između palatalnih i nepalatalnih osnova, npr. Gsg *žutoga* : *tujega* (*tuđega*), ali ima govora u kojima je izjednačenje prema palatalnim osnovama; prema *tujega* (*tuđega*) govori se i *žutega* (*dobrega*, *zelenega*, *slatkega*, itd.). Ponegdje je proces išao u obrnutom smjeru pa je izjednačenje prema nepalatalnim osnovama, tj. iza palatala se ne vrši prijelaz o → e; prema *žutoga* — *žutomu* itd. govori se i *vručoga* — *vručomu* itd., jednako kao što se prema nominativu singulara srednjega roda kao *žuto* govori ponegdje i *vručō* i sl.

U singularu su često izjednačeni oblici dativa i lokativa muškoga i srednjega roda u zajedničkom (dativnom) obliku na -omu, npr. DLsg *žutomu*, *tujemu* (*tuđemu*); rjeđe je taj oblik bez krajnjega -u (*žutom*, *tujem*). Ipak ima govora gdje se dativni i lokativni oblik razlikuju (Dsg *žutomu*, Lsg *žutem* ili sl.).

2. 38. Različiti oblici dativa, lokativa i instrumentala plurala relativno se dobro drže (npr. Dpl *bosim*, Lpl *bosih//boseh*, Ipl *bosimi* ili sl.), ali i tu ima izjednačavanja u zajedničkom obliku sa završetkom -ima (iz duala) (npr. DLIpl *bosima*) ili -imi (iz plurala) (npr. DLIpl *bosimi*).

2. 39. I u pridjeva instrumental singulara ženskoga roda ili ima završetak -o// -u (npr. Isg f *boso//bosu*) ili, još češće, opći instrumentalni završetak -om (-om > -on > ∅, eventualno: -um > -un > -u), npr. Isg f *bosom*, *žutom*, jednako i *tujom*, *mlačom*, itd.

2. 40. Jedna je od posebnosti čakavskog narječja da se u nekim govorima u pluralu pridjeva vrši tzv. druga palatalizacija, inače tipičnija za imenice (ispor. npr. Nsg *vuk*, *vrag*, *duh* : Npl *vuci*, *vrazi*, *dusi*). Tako je zabilježeno: *velici*, *drazi*, *svikolici* itd. pored običnijeg: *veliki*, *dragi*, *svikoliki* itd.

2. 41. Komparativ pridjeva u svemu je oblički jednak promjeni određenog oblika pridjeva. U komparativu prevladava tvorba s nastavcima:

a) naglašenima (ako se čuva staro mjesto akcenta): -l̃jī, -l̃jā, -l̃jē (rjeđe -l̃jō)

b) nenaglašenima: -jī, -jā, -jē (rjeđe -jō)

i njihovom historijskom, kombinatornom (poslije labijala) variantom

c) -l̃ī, -l̃ā, -l̃ē (rjeđe -l̃ō), uz akcenat na korijenu.

Nastavak -iji (-ija, -ije// -ijo) obično imaju višesložni pridjevi (npr. *mokar* — *mokriji*, *pametan* — *pametniji*, *zelen* — *zeleniji*) i većina jednosložnih (npr. *pun* — *puniji*, *nov* — *noviji*, *slab* — *slabiji*, *crn* — *crniji*).

Jednosložni pridjevi, odnosno oni kojima je osnova za tvorbu komparativa jednosložna, mogu imati oba nastavka, pri čemu je nastavak -ji (-ja, -je// -jo) karakterističan za kategoriju pridjeva sa završetkom -d, koje se sa -j- iz nastavka jotiralo (staro d + j > d'), a to po pravilu čakavske fonetike obično daje -j-, npr. *mład* — *mlaji*, *grđ* — *grji*, *blěd* — *blěji*, itd. Tako su ti komparativni likovi ambimorfni (mła/j)i/. Takvi su ambimorfi i komparativi: *veći*, *plići* (pored *plitkiji*); *slaji* (prema: *slad-ak*), *glaji* (prema: *glad-ak*), *rěji* (prema: *rěd-ak*), *tañi* (prema: *tan-ak*) (pored: *slatkiji*, *glatkiji*, *rětkiji*, *tankiji* u ponekim govorima).

Pridjevi kojima se osnova za tvorbu komparativa svršava na labijal obično imaju u komparativu nastavak -li (-lja — le//lo), s tzv. epentetskim -l-, npr. *dubli* (prema: *dub-ok*), *lěpli* (prema: *lěp*) *debli* (prema: *deb-el*) itd., ali mogu i oni imati najobičniji komparativni nastavak -iji (-ija, -ije/-ijo), i to na punu osnovu pozitivna: *dubokiji//čiji*, *lěpiji*, *debeliji* itd. Prijelazom l > j iz nastavka -li (-lja, — le//lo) u nekim je govorima krajnji rezultat -ji (-ja, — je//jo), npr. *dubji*, *lěpji*, *debji* itd. na isti onaj način kao što mjesto *ľudi*, *ľubav* i sl. može biti *judi*, *jubav* i sl.

S nastavkom -ji (-ja, -je//jo) obično tvore komparativ i pridjevi ili pridjevske osnove na -k, -g, -z, -s (pa -r), pri čemu dolazi do alternacije tih konsonanata sa: -č, -ž, -š (-r), npr.

jak — *jači* (*jačji*)
drag — *draži* (*dražji*)
bliz — *bliži* (*bližji*)
visok — *viši* (*višji*)
širok — *širi* (*širji*).

2. 42. Neki pridjevi imaju tzv. nepravilnu komparaciju (kao što takvih pridjeva ima i u književnom jeziku i u drugim slavenskim jezicima). Najobičniji su:

dobar — *boļi* (*boļa*, *boļe//boļo*), rjeđe: *dobriji*
velik — *veći* (*veća*, *veće//većo*), izuzetno: *velikiji//čiji*
mali — *mañi* (*maña*, *mañe//maño*), rjeđe: *maliji*
zal — *gori* (*gora*, *gore//goro*) rjeđe: *zaliји*.

I u čakavskom narječju ima komparativa koji nemaju za osnovu pridjev u pozitivu, npr. *gorñi* (*goreñi*), *do(l)ñi* (*doleñi*), *poslědñi*, *zadñi*. K njima se po značenju pridružuje i redni broj *prvi* (*prvli* — *prviji*). Svi oni mogu imati i superlativne oblike, uglavnom s istim značenjem.

2. 43. Dosta je proširena i tzv. opisna komparacija, pomoću komparativnih priloga i pridjeva u pozitivu, npr. *više* (*mañe*, *boļe*, *gore*) *dobar* (*debel*, *tust*, *lěp*).

2. 44. Superlativ se tvori pomoću *naj* i komparativa (npr. *najdraži*, *najtañi*, *najslaji*, *najnoviji*, *najdebli* — *najdebeliji* — *najdebji*, *najplići* — *najplitkiji*), ali je dosta proširen i tzv. opisni superlativ, pomoću superlativnih priloga i pridjeva u pozitivu, npr. *najviše* (*najmañe*, *najboļe*, *najgore*) *dobar* (*debel*, *tust*, *lěp*).

Brojevi

2. 45. Od glavnih brojeva promjenu imaju uglavnom samo 1 — 4, a redni se mijenjaju kao pridjevi u određenom obliku, sa svim spomenutim osobitostima. Tako je najobičniji oblik promjene broja *dva* ovakav:

NA(V) *dva* — *dva* — *dvě* (*oba dva* — *obadvě* ili *obědvě*)
G *dvěh* (za čakavsko narječje nije obično: *dvaju*)
DLI *dvěma* (rjeđe DLI *dvěm* ili D *dvěm*, L. *dvěh*, I *dvěma* ili *dvěmi*).

Brojevi od 5 dalje dekliniraju se vrlo rijetko, donekle po pridjevskoj promjeni, ali ima tragova njihove promjene i po imenskoj deklinaciji. Tako se npr. *četvrtak* i *petak* ispred Uskrsa ponegdje zovu:

Veli četvrti i *Veli peti*, s ovakvom promjenom:

G (od) *Velih četvrt(ov)* — *Velih pet(ov)*

DLI *Velim(a) četvrtima* — *Velim(a) petima*

ili još i ovako:

D *Velim četvrtim* — *Velim petim*

L *Velih četvrtih* — *Velih petih*

I *Velima četvrtima* (*Velimi četvrtimi*) — *Velima petima* (*Velimi petimi*), tj. po pluralnom obrascu imenica muškoga roda.

Za čakavsko narječje karakteristični su oblici brojeva od 10 dalje sa stegnutim -najs(t), npr. *jedanajs(t)*, *dvanajs(t)*, *trinajs(t)* itd.

Umnožni brojevi obično imaju ove oblike: *uñul* — *uñula* — *uñulo* ('jednostruk'), *dupal* — *dupla* — *duplo* ('dvostruk'), *trodupal* — *trodupla* — *troduplo* ('trostruk').

2. 46. Brojne imenice *stotina*, (*h*)*ilada* (*ijada*), *mišar* (*mijar*), *mišun* (*milijun*) i sl. dekliniraju se po obrascu odgovarajućih imenica. Jednako se tako dekliniraju i brojne imenice: *trećina*, *četvrtina*, *petina* i *druge*.

Običnije je *polovica* nego *polovina*, a često je i po ili *pol* (npr. *po* — *pol ure*).

U značenju 'dvije trećine' obično se govori *dva dĕla*, a treća je trećina obično *treći* (*treti*) *dĕl*. Analogno je *tri dĕla* (+ *četvrti dĕl*) itd. Postoci se najčešće iskazuju izrazima: *dva*, *tri* ... *pet* ... *deset na sto*; na isti je način i: *pet* ... *deset na* (*h*)*iladu* (ili slično).

Popratne riječi uz brojeve i priloge količine često stoje u akuzativu singulara ženskoga roda, npr. *svaku pet mjeseci*, *jednu sto* (*stotinu*) *ljudi* ('oko stotinu ljudi'), *svaku malo* ('od vremena do vremena'), *dobru sto kili* ('dobrih, punih sto kilograma') itd.

Datum se obično izriče izrazom ovoga tipa: *na šes(t) aprila* (*travná*, *četvrtoga*) i sl.

Približna brojna vrijednost obično se izriče riječju (*o*)*kolo* (*lo*) i odgovarajućim brojem, npr. (*o*)*kolo pet kili*, (*o*)*kolo petnajs(t) dan* i sl., ali i na druge načine, npr. *pet-šest*, *sedam-osam*, *deset-dvanajst*, *pedeset-šezdeset* ili još: *desetak*, *pedesetak* i sl.

2. 47. Od brojnih imenica na -ica obično se govore samo *dvojica*, *trojica* (*Trojica* i kao ime blagdana 'Sancta Trinitas'), a za veće se vrijednosti radije upotrebljava odgovarajući broj. Ali se nazivi glavnih brojeva, kao *dvica*, *trica*, *četvrtica*, *petica*, *šestica* ... *desetica*, upotrebljavaju u svim čakavskim govorima (između ostalog, ti su nazivi osobito frekventni pri igranju kartama).

Od brojnih imenica srednjega roda redovito se upotrebljavaju samo *dvoje* i *troje*, dok one na -oro//ero (kao ni brojni pridjevi na -ori//eri) nisu tipične za čakavsko područje (npr. *petoro//petero*). Te se imenice obično mijenjaju po pridjevskoj promjeni (u pluralu), pa se time u deklinaciji miješaju i izjednačavaju s brojnim pridjevima: *dvoji* — *dvoja* — *dvoje*, *troji* — *troja* — *troje*, uz: *jedni* — *jedna* — *jedne*, npr. *dvoji postoli*, *dvoje gaće*, *dvoja vrata*; *bez dvojih postolov* — *gać* — *vrat* ili sl. Isto je i: *bez njih dvojih*, *s njima trojima* itd.

Glagoli

2. 48. Glagoli se u čakavskom narječju odlikuju svim karakteristikama slavenskih glagola: označuju radnju, zbivanje ili stanje, imaju aktiv i pasiv, po aspektu su perfektivni i imperfektivni, uz mogućnost izricanja iterativnosti, po objektu su tranzitivni, intransitivni i refleksivni, u konjugaciji imaju po tri lica za singular i plural, a sama konjugacija više obličkih kategorija.

Infinitiv i supin

2. 49. Infinitiv se svršava na -t(i) ili -ć(i) ispred čega otpadaju labijali /b/, /p/ ili prelaze u /s/, npr. *greti* — *gresti* (< grebti), *dusti* (< dupsti) prema prezentu *dubem*, *grebem*.

Supin je vrlo rijedak, ponegdje sačuvan u nekoliko petrefakta uz glagole kretanja, npr. *homo spat*, *lovit* i sl.

Prezent

2. 50. Stari završetak -u (< -*o) u prvom licu prezenta sačuvan je samo u nekoliko glagola, najobičnije je: (*h*)oću, ali i samo ću u ortotoničkoj poziciji, kao što je u istoj poziciji i: ćemo (*li*) lovit(i), češ pit(i) i sl. Ponegdje je još potvrđeno u prvom licu prezenta: *vežu* (prema kojemu nije sačuvan infinitiv *velēti*) i *mogu*. Prezent je inače svugdje dobio u prvom licu singulara nastavak prema atematskim glagolima kao *jesmь (ispor. -*mi: stind. ásmi. grč. είμί < ie *esmi), pa je obično i *morem* < možem i *velim*, sporadički čak i (*h*)oćem > (*h*)oćen.

2. 51. U prezentu su karakteristične tri osnovne paradigme, koje se razlikuju tematskim vokalom i imaju ove završetke:

1) -am, 2) -(j)em, 3) -im

pri čemu obično nastaju poznate fonetske promjene tipa: -am > -an > -ą ili sl. U trećem licu plurala sve više prevladava nastavak s tematskim vokalom, pa na primjer prema *pijem, piješ, pije, pijemo, pijete* može biti i u trećem licu plurala *pijeju//pijedu* (mjesto *hvale//hvalu*), *koležu//koledu* (mjesto *koļu*), pa i *budeju//budedu* (mjesto *budu*), *(h)oćeju//(h)oćedu* (mjesto *hoće*) i sl.

Donekle se izdvajaju prezenti: *jesam* (biti), *dam* (dati), *(h)ću* (htěti), ponekad *veļu* i *mogu* (ali je običnije, kao što je spomenuto, *velim* i *morem//možem*).

I m p e r f e k t

2. 52. Sačuvan je samo u tragovima. najčešće samo od glagola *biti* ('esse'), i to u modalnom (potencijalnom, kondicionalnom) značenju. Često je i oblički i fonetski znatno izmijenjen, oslanjajući se na lične glagolske oblike kakvi su u prezentu, dakle:

1sg <i>bějah</i>	1pl <i>bějasmu//bějahomo</i>
2sg <i>bėjaše</i>	2pl <i>bějaste//bějahote</i>
3sg <i>bėjaše</i>	3pl <i>bějahu</i>

ali je potvrđen i ovakav oblik:

1sg <i>bėjašem</i>	1pl <i>bėjašemo</i>
2sg <i>bėjašeš</i>	2pl <i>bėjašete</i>
3sg <i>bėjaše</i>	3pl <i>bėjašu//bėjašeju//eđu</i>

Izreka kao npr. *bėjaše(š) učiti pa bi zna(l)* pretežno znači: 'Mogao si učiti pa bi znao' — 'Trebalo je da učiš pa bi znao' — 'Da si učio, znao bi' i sl.

A o r i s t

2. 53. Iščezao je kao kategorija; čuvaju se samo rijetki ostaci, najčešće treće lice singulara, koje u govoru nadomješta sva ostala lica, npr. *muž mi pojde u rat, a ja ostade sama s troje dčce; reče ja ňemu sve, ali bez koristi*, itd.

G l a g o l s k i p r i d j e v i

2. 54. Od nekadašnjih participia (ukupno pet), dva prezentska: aktivni (npr. *berući*, scsl. bery-) i pasivni (npr. *lakom* < *lakomъ* < *olkomъ) i tri preteritalna: aktivni na -av(ši) i -lъ, -la, -lo i pasivni na -nъ, -na, -no ili -tъ, -ta, -to sačuvani su i žive kao kategorije samo particip perfekta aktivni (glagolski pridjev radni) i particip perfekta pasivni (glagolski pridjev trpni).

2. 55. Glagolski pridjev radni (aktivni) tvori se od infinitivne osnovne nastavcima: -l ili -Ø, -la, -lo. U glagola s različitim prijevornim stupnjem u korjenitom slogu često se glagolski pridjev

radni izvodi iz slabije osnove, npr. infinitiv: *hoditi*, glagolski pridjev radni: *hodi(l)*, ali i: *ša(l)* (< *šed-lъ < *šedъ < *hed- : hod-). Danas *hodi(l)* ima imperfektivno, a *ša(l)* perfektivno značenje.

Normalno ima samo promjenu po rodu i broju (sg m *hodil*, f *hodila*, n *hodilo*; pl m *hodili*, f *hodile*, n *hodila*). Kad je u funkciji pravoga (kvalitativnoga) pridjeva može imati i deklinaciju, premda je to rijetko u čakavskim govorima, npr. Nsg f *zvrгла krava*, Gsg f *zvrгле krave*, Dsg f *zvrглој kravi* ili sl. ('krava koja je imala spontan pobačaj teleta').

Kao što već pokazuju primjeri, često nestaje krajnje -l u muškom rodu. a /r/ (slogotvorno) uz sekundarno /a/ (ispor. reka < rekl-) postaje konsonantsko, npr. umr+a > *umra*, zapr+a > *zapra*, tr+a > *tra*, itd.

U govorima u blizini štokavskih dijalekata i pod štokavskim utjecajem krajnje se -l iz glagolskoga pridjeva radnog (u muškom rodu) ponegdje vokaliziralo: najčešći je rezultat vokal -a, s uklanjanjem hijata upravo -ja, mjestimično čak i -o(//-jo), npr. *vidija*, *uzeja*, (*vidijo*, *uzejo*). Ako nije sasvim prevladao štokavski završetak (kao npr. *reka*o, *dig*a, *um*ro, *zap*ro i sl.), obično se krajnje -l ispred vokala -a- ne zamjenjuje sa -(i)a. Običnije je dakle: *reka*, *diga*, *umra* itd. nego: *reka*ja, *diga*ja, *umra*ja itd., premda paralelno može biti: *vidija*, *mislija*, *uzeja* i sl., gdje ispred -(j)a < -l nije bio vokal -a-.

2. 56. Glagolski pridjev radni služi za tvorbu perfekta (uz likove prz. glagola *biti*, npr. *radil* — *radi* — *radija sam*), pluskvamperfekta (uz likove perfekta glagola *biti*, npr. *bil* — *bi* — *bija sam radil* — *radi* — *radija*), futura drugog (uz tzv. perfektivni prezent glagola *biti*, npr. *budem radil* — *radi* — *radija*, premda se futur drugi može izricati i likovima perfektivnoga prezenta glagola *biti* i infinitivom kojega glagola, npr. *budem raditi*), kondicionala prvog (uz likove kondicionala glagola *biti*, npr. *radil* — *radi* — *radija bim* — *bi* ... i kondicionala drugog (uz likove kondicionala drugoga glagola *biti*, npr. *bil* — *bi* — *bija bim radil* — *radi* — *radija*).

2. 57. Glagolski pridjev trpni (pasivni) tvori se nastavcima: -t, -ta, -to i -n//en, -na//ena, -no//eno.

Prvi se obično dodaju infinitivnim osnovama s primarnim završecima -*e, -*i, -*rě (< -*er-), npr. infinitiv *žeti*//*žati* (< *žeti), glagolski pridjev trpni (*po*)*žet*//*žat*; infinitiv *biti* (< *byti* 'tući'), glagolski pridjev trpni (*za*, *pro*, *na*, *u*)*bit*; infinitiv (*ras*, *na*)*prostrěti* (< *prostrěti* < *prosterti), glagolski pridjev trpni (*ras*, *na*)*prostrt*, itd. Kao što pokazuje zadnji primjer, gdje je to moguće, glagolski se pridjev trpni tvori od lika na slabijem prijevnojnom stupnju (*-prostrěтъ).

Nastavak -en// -jen pretežno se dodaje prezentskoj osnovi sa završetkom na konsonant, npr. infinitiv *klati*, prezent kol-jem > *koļen*, glagolski pridjev trpni kol-jen > *koļen*; infinitiv *(na)duti*, prezent *(na)dm-em* > *(na)dmem*, glagolski pridjev trpni *(na)dm-en* > *(na)dmen*, itd.

Treba ipak reći da su ti tvorbeni odnosi toliko poremećeni da se danas ne može pouzdano otkriti ni primarna tvorba niti kakav drugi siguran kriterij po kojem bi se barem približno moglo odrediti kakav bi glagolski pridjev trpni morao imati koji glagol. Može se samo utvrditi činjenično stanje, a podaci iz literature i sa terena pokazuju da glagoli istih tipova i fonetskog sastava mogu imati različite oblike i završetke u glagolskom pridjevu trpnom, štoviše, isti glagoli mogu imati i jedne i druge završetke, ponekad i s različitim fonetskim modifikacijama. Tako npr. glagolski par: *dignuti (digniti)* — *dići* ima ove oblike glagolskoga pridjeva trpnog (u muškom rodu singulara): *digñen, dignut, a dizati* još: *dizan, dižen* i *dizat*, itd.

2. 58. Glagolski pridjev trpni ima pridjevsku funkciju (rod, broj, padež), a uz likove pomoćnoga glagola *biti* služi za tvorbu složenih trpnih (pasivnih) glagolskih oblika, na isti način i u istim svezama u kojima glagolski pridjev radni (aktivni) služi za tvorbu aktivnih složenih glagolskih oblika.

Od glagolskoga pridjeva trpnog i nastavka -je (uz mogućnost jotacije) mogu se tvoriti glagolske imenice, npr. *raspet+je* > *raspeće (raspetje)*, *znan+je* > *znaće (znanje)*, itd.

Imperativ

2. 59. Zatrta je stara razlika između osnova na palatal i nepalatal u pluralu. Tako je jednako: *berite* < *berēte, *berimo* < *berēmo i *koļite* (< koļite), *koļimo* (< koļimo), dok je npr. u većini kajkavskih govora ta razlika sačuvana i do danas (npr. *berete* — *koļite*) ili je, štoviše, prevladao lik samo prema nepalatalnim osnovama (npr. *berete* — *koļete*).

Normalno se čakavski imperativ tvori od prezentske osnove i imperativnih ličnih nastavaka s početnim -i (pluralno -*ě > -i), a to se -i iza samoglasnika reducira na (polu)konsonantsko /j/ (jota): *znai* > *znaj*, *čui* > *čuj (čujemo, čujte)*, *slušai* > *slušaj (slušajmo, slušajte)*.

Ponešto se od te tvorbe razlikuju imperativi glagola: isti (< *ěsti), *věděti, dati* koji obično imaju ove oblike: *ij* (s prejotacijom: *ji*, s redukcijom krajnjega -j ponegdje samo: *i//ji*), *(po)věj, daj*; ispor. scsl. *ěždь, věždь, daždь*, dakle je u čakavskom *žd' (< *ždь) > *j*, kao *mežda* > *meja*.

2. 60. Imperativ ima oblike 2. lica singulara i 1. i 2. lica plurala, dok se 3. lice singulara i plurala obično izriče opisno, pomoću imperativne riječi *nek(a)* i oblika prezenta, npr. *nek(a) kopa* — *nek(a) kopaju/kopadu*, ili sl. Samo je ponegdje sačuvano 3. lice singulara od glagola *biti* ('esse'): *budi*, i to obično samo u nekim stajacim frazama, npr. *budi tako* ('neka bude tako'), *budi pohvaljeno po sve vrijeme* ('neka se uvijek hvali' — 'neka uvijek bude hvaljeno, pohvaljivano') itd.

2. 61. Često se u imperativ prenosi produkt prve palatalizacije kakav je u prezentu, npr. *peći* — *pečimo* — *pečite* (prema: *pečem, pečeš* ...), *reći* — *rečimo* — *rečite* (prema: *rečem, rečeš* ...), *vući* — *vučimo* — *vučite* (prema: *vučem, vučeš* ...), *vrži* — *vržimo* — *vržite* (prema: *vržem, vržeš* ...), *leži* — *ležimo* — *ležite* (prema: *ležem, ležeš* ...) itd. Ipak ima dosta čakavskih govora koji su (kao i štokavski dijalekti i književni jezik) u tim oblicima sačuvali svoj razvoj, s produktom druge palatalizacije, npr. *peći* — *pecimo* — *pecite*, *leži* — *lezimo* — *lezite* itd. Uslijed vokalnih redukcija u oblicima imperativa dolazi često do raznolikih konsonantskih alternacija, npr. *rešte* < rečite ili *speste* < specite i sl.

Kondicional

2. 62. Najkarakterističniji su oblici kondicionala prvoga glagola *biti* ('esse') jer u mnogim čakavskim govorima čuvaju duboku starinu, kao što se vidi iz ovih likova:

1sg <i>bim</i>	1pl <i>bimo</i>
2sg <i>bi</i>	2pl <i>bite</i>
3sg <i>bi</i>	3pl <i>bi</i> .

No u mnogim govorima i kondicional razvija lične (prezentske) završetke, pa je dosta proširen i ovaj tip:

1sg <i>bim</i>	1pl <i>bimo</i>
2sg <i>biš</i>	2pl <i>bite</i>
3sg <i>bi</i>	3pl <i>biju</i> .

U prvom i drugom licu plurala ima i lik *bismo* — *biste* i u prvom licu singulara *bih*, s glasovima /h/ i /s/ iz starog aorista. Dosta je proširen i takav kondicional gdje su nekadašnje raznolike forme, uglavnom drukčije za svako lice u singularu i pluralu, svedene na jedno jedino zajedničko *bi* za sva lica (kao i u nekim štokavskim dijalektima), npr. *ja bi reka(l)*, *mi bi rekli*, *vi bi rekli*, itd.

Od kondicionalnih oblika glagola *biti* i participa aktivnog kojega glagola tvori se kondicional prvi ostalih glagola (npr. *ja bi(m) reka(l)*), a kondicional drugi od kondicionala drugoga glagola *biti* i participa aktivnoga kojega glagola (npr. *ja bi(m) bi(l) reka(l)* — *bi(l) bi(m) reka(l)*).

F u t u r

2. 63. Tvorba futura odgovara tvorbi u štokavskim dijalektima i u književnom jeziku, a razlikuje se od tvorbe u kajkavskom narječju i u nekim drugim slavenskim jezicima. Redovito se futur pravi od enklitičnih oblika prezenta glagola (*h*)*těti* (*ću*, *ćeš*, *će*, *ćemo*, *ćete*, *će* — *ću* — *ćeju* — *ćedu*) i infinitiva kojega glagola, a ne od trenutnoga prezenta glagola *biti* (*budem*, *budeš* ...) i infinitiva odgovarajućega glagola, kao npr. u većini kajkavskih govora. Za čakavsko područje nije karakteristično ni to da prezent perfektivnih glagola označuje buduću radnju, osim u stilematskoj upotrebi.

Oblici *ću*, *ćeš* ... mogu biti i ispred i iza infinitiva, što više, često su ti oblici i naglašeni, tj. gube svoju enklitičnu funkciju (kao što takvu funkciju često gube i ostale enklitike) i mogu stajati na početku izgovorne cjeline, npr.: *Ćeš pojtì u grad? Ću! — Ćemo se pojtì kupatì? Ćemo!*

Ako su oblici *ću*, *ćeš* ... iza infinitiva, često se stope s infinitivom u jednu akcenatsku i rječničku cjelinu, pri čemu infinitiv gubi svoj dočetak *-t(i)*, npr. *biću* (< *bit-i* *ću*) *doma*, *hitiće* (< *hitit-i* *će*) *te u more*. Pri takvoj svezi događaju se mnoge glasovne redukcije i alternacije, kao npr. *pašću* (< *past-i* *ću*), *spejćeš* (< *speć-i* *ćeš*), itd.

Osobita je tvorba futura pomoću oblika prezenta glagola *imati* i infinitiva kojega glagola. Značenje se takva futura dodiruje sa značenjem imperativa (npr. *sutra mi imaš kupiti facol*), kao što se i inače futurom može izraziti zapovijed u blažem obliku (npr. *sutra ćeš skopati vrtal* mjesto: *sutra skopaj vrtal*, itd.).

Zanimljiva je vrlo česta upotreba futura i glagolskoga pridjeva radnoga kojega glagola za izricanje prošlih događaja za koje govornik nije siguran da su se doista dogodili, nego samo pretpostavlja da su se dogodili, npr. *biće* (*bit-i* *će*) *već došal* ('vjerojatno je već došao'), *biće* (*bit-i* *će//ću//ćeju//ćedu*) *kupili tovara* ('vjerojatno su kupili tovara'), itd.

O p t a t i v

2. 64. U čakavskim je govorima veoma proširena upotreba glagolskoga pridjeva radnog u službi optativa, tj. za izricanje želje, bilo bonitativne bilo pejorativne, pa se najviše upotrebljava u zdravicama, psovkama i kletvama, dakle u afektivnom govoru. Neki primjeri:

Na dobro vam došla Nova godina!

Bili zdravi i veseli!

Rajala svako godišće po dva sina!

ili:

Krepala kad si takova!

More te siŋe udušilo!

Nestalo te!

Rjeđe se optativ izriče s riječju *nek(a)* + prezent ili kako drukčije.

S I N T A K S A

3. 1. Detaljan se opis sintakse čakavskog narječja praktički i ne može dati, jer su se dijalektolozi sintakse često jedva i dodirivali. To je, između ostalog, razumljivo i otuda što je sintaksa čakavskog narječja načelno u skladu sa stanjem kakvo je u hrvatsko-srpskom jeziku općenito, a u svojim se bitnim crtama slaže i sa sintaksom ostalih slavenskih jezika. Zato će se ovdje izdvojiti tek nekoliko osobina obilježenih regionalno i dijalekatski, premda se ne može tvrditi ni da su te osobine isključivo čakavske.

3. 2. U većoj ili manjoj mjeri čitavo čakavsko područje karakteriziraju brojne elipse, tj. izostavljanje pojedinih dijelova govorne cjeline, koji se razumiju iz konteksta. U primjerima će se izostavljeni dijelovi staviti među zagrade, npr. *ščapon ću te* (udariti), *po ušima ću ja ŋima* (dati, tj. udarit ću ih po ušima), *pisal (je) da (mu) ne daju promeš* ('dopust', tal. *promesso*). Još je zanimljivije da se u sažetu priopćavanju kaže samo rezultativna misao, a objasnidbena se ispusti, ako se razumije iz konteksta, npr. *vrnil se je otac* (i rekal), *da dojdeš odmah doma; došal (je) iz grada* (i rekal), *da mu je falilo dinarov* (tj. nije imao dovoljno novaca da kupi sve naručeno).

3. 3. Česte su bezlične konstrukcije u kojima se ne izriče konkretan subjekt (bilo da je subjekt nepoznat ili neodređen, bilo da govornik izbjegava spomenuti subjekt), npr. *diglo ga u vojsku, udriilo u bor i svega ga okorubalo* (tj. grom je udario u bor i ogulio mu svu koru), *bilo ih je opešalo*, itd.

3. 4. Za kongruenciju rečeničnih dijelova karakteristično je (kao i u književnom jeziku) da uz brojeve 2 — 4 riječ obično stoji u dualu (*dva, tri, četiri brata*), a uz brojeve od 5 dalje u pluralu. Ipak je u ponekim čakavskim govorima plural i uz brojeve *tri* i *četiri* (npr. *tri brati*, u Susku, na Krku i drugdje). Uz brojeve od 5 dalje predikat se obično upotrebljava u singularu: *tuče jedanašt uri* (npr. na Dugom otoku), *bati jedanašt uri* (na Susku), pored: *jedanašt uri batihu* (također na Susku).

3. 5. Dosta je raširena pojava izražavanja osobina s pomoću prijedloga, a ne posebnog morfološkog oblika, npr.

od + genitiv u funkciji prisvojnoga pridjeva: *měh od koze* ('kozji mijeh'), *konop od tovara* ('konop kojim se veže tovar'), *libar od mise* ('misna knjiga, misal').

Posesivni genitiv ili posesivni dativ općenito su česti u izricanju posesivnosti, mjesto posesivnih pridjeva: *kovača žena* ili *kovaču žena*. S time je u vezi npr. i ovakvo pitanje: *Od koga je to?* mjesto: Čije je to? ili sl. Najobičnija je ipak konstrukcija od + genitiv mjesto gradivnih pridjeva: *prsten od zlata*, *čaval od g(v)ozja*, *žlica od drěva*, ili slično.

Dativna konstrukcija (načelno uz oblike glagola biti + infinitiv kojega glagola) često ima funkciju logičkog subjekta, mjesto gramatičkog subjekta u nominativu, npr. *meni je pojtì na ribe*, *ňoj se je sutra udati*, *mladićima je pěvati*, *vami je igrati*, *pojtì nam je brati masline*, *ribarima je pokupiti mrežu*, itd.

3. 6. Prijedlog se *s(a)* sve više utvrđuje kao opća oznaka instrumentalnata, pa ga nalazimo ne samo uz tzv. instrumental društva nego i uz tzv. instrumental oruđa, npr. *udril ga je s lopatom*; rjeđe se nalazi obrnuta pojava.

3. 7. Tipična je upotreba konstrukcije za + infinitiv, npr. *to mi je za prodati*, *za kupiti*; *nimaju ča za isti*, *pošal je u grad za kupiti veštìd* ('odijelo', tal. vestito). Infinitivna konstrukcija preteže uz sve tzv. modalne glagole i glagole kretanja, npr. *kladi močiti bačvu*, *navadili su se piti vino*, *gremo brati masline*, *pošle su sěci drva* i sl. Ipak, uz neke glagole, kao npr. *morati*, i uz zanijekane enklitične oblike glagola (*h*)*těti* često je da + prezent mjesto infinitiva: *mora da gre u školu*, pored: *mora hoditi u školu*; *ne će da gre u školu*, pored: *ne će hoditi u školu*, itd.

3. 8. U namjernim i izričnim rečenicama često se osim veznika *da* upotrebljava i *nek(a)*, ponekad i oboje skupa, npr. *čekaj da dojde otac* — *čekaj neka dojte otac*, *rekli su da neka ih čekamo*. Rjeđe se veznik *da* izostavlja, npr. *ne ćeš slušaš* ('ne ćeš da slušaš').

3. 9. U upitnim se rečenicama gotovo redovito izostavlja upitni veznik *li*, tako se ponekad upitnost izriče samom intonacijom, npr. *imaš motiku?* *greš doma?* *je kupila soli?* Ako se veznik *li* ipak izgovori, često je interpoliran u prezentski oblik, između osnove i ličnih nastavaka, npr. *imališ motiku?* *greliš doma?* *oćelite pojtì na ribe?*

3. 10. Osim genitiva u vremenskom značenju upotrebljava se i akuzativ, npr. *ovu zimu ni bilo sněga*, *pop nam dojde svaku mlađu nedělu*, *svaki dan sam doma*.

3. 11. Napokon, ovdje se još dodaje spomenuta osobina u nekim čakavskim govorima da ne razlikuju funkciju akuzativa (uz glagole kretanja) i lokativa (uz glagole mirovanja) pa te oblike ili zamjenjuju ili miješaju (ispor. na str. 45. i 46).

STILISTIKA

4. 1. Uz napomene o sintaksi u dijalektološkim se radovima o čakavskom narječju ponekad nalaze i pojedine napomene iz stilistike. Te su napomene najčešće vrlo uopćene, uzimaju u obzir samo fragmentarnu građu i ne prikazuju sve mogućnosti stilističkog iskorištavanja te građe. Zanimarivanje stilistike često se opravdava samim polazišnim koncepcijama u ispitivanju i obrađivanju dijalekata: najobičnije je polazište da se ispituje i opisuje samo ono što je tipično i karakteristično za koji govor, što čini cjelovite sustave ili opće poznate i provjerene izuzetke od pravila, a ne i oni oblici ponašanja te iste građe koji su uvjetovani afektivnim stanjima, vezanim za posebne prilike i uvjete.

Da bi se ipak upozorilo na način iskorištavanja i funkcioniranja dijalekatske građe sa stilističkoga gledišta, ovaj će se kratak prikaz čakavske stilistike pretežno temeljiti na opisu stilistike govora otoka Suska i čakavskih govora na Dugom otoku jer se u radovima o tim govorima pitanjima stilistike posvećuje ista pažnja kao i svim drugim oblicima ponašanja dijalekatske građe. Među stilističke osobine valja ubrojiti sve ono što bilo na koji način ima specijalnu primjenu, a takve specijalne primjene susrećemo u svim govornim područjima, od područja fonetike do područja sintakse.

4. 2. Uz opću pojavu da se naglašeni slog pod afektivnim isticanjem pojačava, kratkosilazni akcenat (˘) služi kao materijalna podloga da se efikasno istakne afektivnost riječi. Tako npr. u susačkom govoru taj akcenat stalno prati augmentative i deminutive u meliorativnom i pejorativnom smislu: *muzŷna* (: *mŷs* 'muž'), *zenŷna*, *glavŷna*, *kŷćićina*. Vidi se da akcenat ˘ prati /y/, koje se i inače mnogo upotrebljava za izricanje afektivnosti (*sŷla*, *zabŷla*, *objelŷla*), dok akcenti ˆ i ˜ prate paradigmatske oblike s varijacijama u korist /i/: *zābŷl*, *objelŷl*, *postŷrka*, *na ulŷvni*, *barŷl*.

Neafektivni govor u Susku polaže akcenat na drugi dio diftonga, a prvi se njegov dio konsonantizira (j̄e, ŷo) (npr. *cincŷer* 'triježan'). Pri afektivnom isticanju riječi naglašava se jače prvi dio koji se u tom slučaju dekonsonificira; ako se, dakle, uzme u ironičkom smislu — da se izrazi da je tko 'pijan' — tada je *cincŷer* (npr. *Jŷrjo je vāvik cincŷer*).

Sve riječi sa silaznim akcentom mogu dobiti uzlazni ako rečenična intonacija poprima afektivne oblike. Tako riječ *sram* ima u Susku silazan akcenat (*srān*), međutim u uskliku ta riječ dobiva izrazito uzlazan akcenat, tj. čakavski akut: *a mēne srān!* Slično je tome i duženje vokala (naglašanih i nenaglašanih) ili promjena mjesta akcenta; to je, dakle, izražavanje afektivnosti pomoću silabiziranja, npr. *Lupēzice* (: *lupezŷice*) ... *ukrāla* (: *ukrā-*

la) si mi puōl sakēta (: sakēta) bobā; tēbe su ćapivāli (: ćapivāli) i ćapivā će (: ćapivā će) ... jā sen pošēna (: pošēna ili pošēnā), itd.

4. 3. Velika je raširenost augmentativnih i deminutivnih izvedenica u stilističkoj funkciji pejorativnosti i meliorativnosti. Dok se u čakavskim govorima augmentativi često upotrebljavaju i u svom primarnom značenju i s pejorativnom stilističkom mocijom, ze deminutivne je izvedenice karakteristična stilematska upotreba, pretežno u meliorativnom smislu, npr. *glavica*, *ženica*, *nevēstica* itd. Međutim, kad se tim izvedenicama doda augmentativni sufiks -ina, tada se u pravilu želi izraziti pejorativnost: *kajjćina* ('slab, trošan, truo kajić', tj. čamac), *ženica* : *ženjćina*, itd.

4. 4. Afektivna se zapovijed može u Susku izraziti sa: *da* + kondicional ili kondicionalom samim, npr. *da bȳste mi to lipje ucinyli* ili *věj by fnyl ćakulāt*, dok se u običnim prilikama zapovijed izriče imperativom.

4. 5. U čakavskim je govorima vrlo prošireno prenošenje riječi s jednog semantičkoga područja na drugo, naročito iz životinjskog svijeta na ljudski. Tako je npr. riječ *beštija* vrlo raširena za izražavanje antipatije prema mrskoj osobi, itd. Metaforičkom se upotrebom riječi postiže osobit afektivni sadržaj, a to znači da se govor semantički obogaćuje ne samo novim leksičkim fondom (novim izvedenicama i posuđenicama) nego i raznovrsnim služenjem postojećim leksičkim jedinicama. Na Dugom otoku je npr. *pipītula* 'jezik u peradi', ali se kao metafora može upotrijebiti i za ljudski jezik, osobito kad tko suviše i koješta govori, npr. *usāhla ti pipītula*. Takve su metafore, afektivno obojene: *gūbica* mjesto: *usna* (*zaćepi gūbicu*), *kopīto* mjesto: *stopalo* (*sebi potēgnī to kopīto*), *šija* mjesto: *vrat* (*zakrēnīću ti šiju*), *grīva* mjesto: *kosa*, *vlasi* (*ostrīži tu grīvu*), *žvāle* mjesto: *usta* (*otvorīla si bȳzo žvāle*), *kļūn* mjesto: *nos* (*nā se tāj kļūn*) itd. U stilističkom smislu sve spomenute riječi imaju izrazito pejorativno značenje.

4. 6. Obrnut je postupak metaforičkog izražavanja tzv. eufemizam. U eufemizme valja ubrojiti osobito one riječi ili izraze kojima se zamjenjuju opsceni i slični nazivi predmeta i radnji, tj. kojima se zamjenjuju tzv. riječi pod interdikcijom (tabuirane riječi). Takav je npr. eufemizam na Dugom otoku *prđēkālīca*, *stārka* ili *stāra* za lat. *nates*. Svojevrsan je eufemizam i upotreba stranih, manje poznatih riječi za isti pojam mjesto domaćih koje su tabuirane, npr. *manteñūta* mjesto: *priležnica*, *mūda* za lat. *testes*, *mašēra* mjesto: *sluškinja*. Slični su eufemistički izričaji na Dugom otoku i ovi: *pōjti nā stran*, *pōjti zā se*, *ćinīti podā se* i sl. za pojam vršenja fiziološke nužde.

Općenito je poznato da su pod interdikcijom osobito nazivi transcendentálnih bića. Zato se ona, osobito u psovkama i kletvama, mogu ili glasovno modificirati ili zamijeniti drugim nazivima. Tako je npr. na Dugom otoku *trôspa* mjesto: *Bogorodica* (*trôspê mi blâzene*), tðg mjesto: *Bog* (*tðga ti tvôga*) itd.

4. 7. Iz napomena se o stilistici vidi da ekspresivan sadržaj uvijek traži adekvatan način izražavanja. To se uglavnom postiže ili drukčijom distribucijom postojećeg jezičnog inventara ili stilističkim iskorištavanjem njegova sadržaja, a često se poseže i za neadaptiranim (tuđim) jezičnim inventarom. Afektivan se način izražavanja jezičnog sadržaja može ostvarivati u svakoj govornoj situaciji, pa stoga dijalekatska stilistika iziskuje da se u dijalektološkom ispitivanju i opisu posveti i njoj ista pažnja kao i svakom drugom obliku ponašanja dijalekatskih osobina.

RJEČNIK

5. 1. Čakavski rječnik obiluje starinom, ali je protkan i tuđinskim utjecajem, osobito mletačkim (venecijanskim). Dosad nije objavljen ni jedan potpun rječnik čakavskog narječja, ali se mnogo čakavskih riječi nalazi u svakom dijalektološkom radu; u nekim su radovima dodani i rječnici ispitivanih govora. Najopširniji je (u pripremi za štampu kao edicija Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu) *Rječnik govora otoka Vrgade* koji je napisao B. Jurišić. Rječnik jednog šireg čakavskoga područja (uglavnom srednjodalmatinski otoci) radio je M. Hraste. Od starijih se rječnika pretežno čakavskima mogu smatrati:

1) najstariji hrvatsko-srpski rječnik *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae* Fausta Vrančića (Venetiis 1595),

2) *Blago jezika slovinskoga* Jakova Mikalje (Laureti 1649),

3) *Ričoslovník iliričkoga, italijanskoga i nimačkoga jezika* Josipa Voltiđija (Beč 1803).

Velik broj riječi čakavskog (uz riječi štokavskog i manjim dijelom kajkavskog) narječja nalazi se u *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (Zagreb, I, 1880—1882 — ?) jer su za taj rječnik, pored drugih, iskorištena i sva poznata i pristupačna djela pisana čakavski.

Kraći se popisi čakavskih riječi nalaze i u novim literarnim djelima pisanim čakavski, osobito u poetskim.

5. 2. Za ilustraciju se ovdje donosi: a) nekoliko starih riječi sačuvanih u čakavskom narječju, b) nekoliko riječi posuđenih iz mletačkoga talijanskoga dijalekta:

a) stare riječi

čret neobrađeno, katkad močvarno zemljište

črmaļ zemlja crljenica, obično pusta, nerodna, jalova zemlja
daž kiša, vodena padavina ili oborina

gruh zemlja pomiješana s mnogo sitnog, zdrobljenog kamenja
laz(ina) prolaz između dva ograđena zemljišta ili dvije prirodne prepreke

les prvotno: šuma, gaj, a onda: bujno granje, izdanci raslinja
otrok muško djeteta

teg obrađeno zemljište (ispor. *težak*), ali i zemljište uopće
trgatva berba grožđa, vrijeme kad je berba grožđa

b) mletačke posuđenice

bevanda razvodnjeno vino

brontulati mrmljati, prigovarati

bruškin četka za čišćenje, ribanje i sl.

levanat istok, vjetar s istoka

skužati oprostiti, opraštati

špeč zrcalo, ogledalo

šporak prljav, zamazan, nečist

šubito odmah, bez oklijevanja

tavulin mali stol, stolić

žvelto berzo, hitro

ČAKAVSKO NARJEČJE KAO
KNJIŽEVNI JEZIK

6. 1. Čakavsko je narječje najstariji jezik hrvatske pismenosti, dobrim dijelom, osobito u prvo vrijeme, pisane *glagoljicom*. Sačuvani su mnogi privatno-pravni i javno-pravni spisi, zapisi i natpisi, počevši od jedanaestog stoljeća dalje. Najpoznatiji su:

Valunska ploča, vjerojatno iz 11. stoljeća,

Plominski natpis,

Bašćanska ploča (iz Baške na otoku Krku) iz početka 12. stoljeća, najznačajniji sačuvan spomenik stare hrvatske pismenosti i kulture.

Sačuvani su i brojni kasniji spomenici hrvatskog jezika pisani čakavski, kao npr.:

Istarski razvodi iz 13. stoljeća,

Kolunićev zbornik iz 1486. godine,

zatim različni statuti primorskih gradova od 13. do 17. stoljeća, lektionari, npr. *Zadarski* i *Bernardinov* s kraja 15. stoljeća, itd. Osobito su brojni veći ili manji kodeksi (uglavnom pisani glagoljicom) crkveno-vjerskog sadržaja, zatim mnogobrojne matične knjige ili libri (rođenih-krštenih, vjenčanih, umrlih i sl.), matricule mnogih laičkih bratovština i mnoštvo privatno-pravnih i jav-

no-pravnih spisa pretežno posjedovnog karaktera (kupnje, prodaje, ostavštine ili laši, parnični dokumenti i sl.). Na čakavskom su narječju, pisane glagoljicom, štampane i prve hrvatske inkunabule (u Kosinju u Lici, u Senju, na Rijeci, u Veneciji) od kojih je prva *Misal* iz 1483. godine (za koji se u novije vrijeme drži da je štampan u prvoj hrvatskoj i jugoslavenskoj štampariji u Kosinju).

6. 2. Najveći procvat doživjelo je čakavsko narječje kao jezik književnosti od kraja 15. do početka 17. stoljeća. Tada na čakavskom narječju nastaju mnoga književna djela trajne vrijednosti. Najpoznatiji su čakavski književnici toga razdoblja:

Marko Marulić (Split), najpoznatije hrvatsko djelo *Judita*, a među kraćim pjesmama *Molitva suprotiva Turkom*;

Petar Hektorović (Hvar), najpoznatije djelo *Ribanje i ribarsko prigovaranje* u kojem je, prvi u hrvatskoj književnosti, zabilježio tri lirske i dvije epske narodne pjesme »bugarštice«;

Hanibal Lucić (Hvar), najpoznatije djelo drama *Robinja*;

Petar Zoranić (Zadar), najpoznatije djelo *Planine*, koje se smatra prvim hrvatskim romanom.

Dosta se čakavskih elemenata zapaža i u dubrovačkih književnika toga vremena (*Šiško Menčetić*, *Džore Držić* i dr.).

U novije vrijeme čakavsko narječje nije opći književni jezik, ali i mnogi noviji književnici, osobito pjesnici, pišu na čakavskom narječju. Najpoznatiji su: *Balota* (Mijo Mirković), *Bonifačić-Rožin*, *Cetineo*, *Ćaće*, *M. Franičević*, *Gervais*, *Ivanišević*, *Ljubić*, *Nazor*, *Uvodić*.

6. 3. Na čakavskom narječju, u govoru pojedinih mjesta, napisani su i brojni opisi narodnog života, najvećim dijelom objavljeni u *Zborniku za narodni život i običaje* (koje povremeno, od 1896. godine, izdaje *Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti* u Zagrebu, kratica: ZbNŽO). Poznatiji su pisci: *A. Bortulin* (Cres, ZbNŽO III-2, VIII-2, XI-1, XIX-2, XXV-2), *J. Božičević* (Šušnjevo Selo i Čakovac u Lici, ZbNŽO V-2, XI-1, 2, XV-2, XX-1, XXIII-1-4, XXV-1), *I. Jelenović* (Dobrinj na Krku, ZbNŽO XXXIII), *I. Milčetić* (Dubašnica na Krku, ZbNŽO I), *P. Tijan* (Senj, ZbNŽO XXXII-2), *I. Žic* (Vrbnik na Krku, ZbNŽO IV-2, V-1, 2, VI-1, 2, VII-2, XV-2, XX-1, 2, XXI, XXXIII), *I. Jardas* (Kastav u Istri, ZbNŽO XXXIX) i dr.

6. 4. Od zbirke čakavskih pjesama poznatije su: *Hrvatske narodne pjesme što se pjevaju po Istri i kvarnerskih otocih*, Trst 1879; *Jačke ili narodne pjesme puka hrvatskoga po župah šopronskoj, mošonjskoj i željeznoj na Ugrih* koje je prikupio i izdao F. Kurelac, Zagreb 1871; ima nešto čakavskih pjesama u ediciji *Hrvatske narodne pjesme* Matice hrvatske i u nekim drugim edicijama.

Izdano je i nekoliko antologija čakavske lirike: I. Jelenović i H. Petris: *Antologija nove čakavske lirike*, Zagreb 1934; Isti: *Antologija nove čakavske lirike*, Zagreb 1947; I. Jelenović: *Nova čakavska lirika*, Zagreb 1961 (s biografijama pjesnika).

L I T E R A T U R A

7. 1. Donosi se popis samo važnije literature, uglavnom one koja je poslužila i pri izradi ovoga rada.
1. *Belić, A. J.*, Zametki po čakavskim govorom, Izvjestija otdelenija ruskogo jazyka i slovesnosti, IAN, XIV-2, 1909, 181—266.
2. *Belić, A.*, Čakavski dijalekat, Narodna enciklopedija (Stanojevićeva) I, 1925, 413—417.
3. — O čakavskoj osnovnoj akcentuaciji, Glas SAN, 168, 1935, 1—39.
4. — O rečeničkom akcentu u kastavskom govoru, JF, XIV, 1935, 151—159 i XV, 1936, 165—170.
5. *Brabec, I.*, Govori podunavskih Hrvata u Austriji, Hrvatski dijalektološki zbornik, 2, 1966, 29—118.
6. *Cronia, A.*, Građa o božavskom narječju, JF, VII, 1927—1928, 69—110.
7. *Finka, B.*, Čakavsko narječje, Školski leksikon »Jezik«, Panorama, Zagreb, 1965, 29—34.
8. — V. br. 23 i br. 24.
9. *Guberina, P.*, V. br. 11.
10. *Hamm, J.*, Gramatika starocrkvenoslavenskog jezika, I, Zagreb, 1947.
11. — + *Hraste, M.* — *Guberina, P.*, Govor otoka Suska, Hrvatski dijalektološki zbornik, I, 1956, 1—213.
12. *Hraste, M.*, Čakavski dijalekat ostrva Brača, SDZ, X, 1940, 1—66.
13. — Čakavski dijalekat ostrva Hvara, JF, XIV, 1935, 1—57.
14. — Osobine govora otoka Šolte, Čiova, Drvenika i susjedne obale, Rad JAZU, 272, 1948, 123—156.
15. — O kanovačkom akcentu u Hrvatskoj, Filologija, I, Zagreb, 1957, 59—76.
16. — Govori jugozapadne Istre, Zagreb, 1964, 1—36.
17. — V. br. 11.
18. *Ivić, P.*, Die serbokroatischen Dialekte ... Allgemeines und die štokavische Dialektgruppe, Mouton et Co, 1958, 's-Gravenhage.
19. — Izvještaj o ispitivanju govora u sjevernoj i zapadnoj Hrvatskoj, Godišnjak Fil. fak. u Novom Sadu, 1961, VI, 403—405.
20. *Ivšić, S.*, Prilog za slavenski akcenat, Rad JAZU, 187, 1911, 133—207.
21. — Današnji posavski govor, Rad JAZU, 196, 1913, 124—254 i 197, 1913, 9—138.
22. — Iz naše akcentuacije i dijalekatske problematike, Zbornik Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 1951, 359—377.
23. — Stjepan Ivšić o današnjoj dubrovačkoj akcentuaciji, Filologija, 4, Zagreb, 1963, 221—222.
(Prikaz napisao B. Finka)
24. — Hrvatska dijaspora u 16. stoljeću i jezik Hrvata Gradišćanaca: Priredio i dijelom obradio B. Finka. — Wilhelm Fink Verlag, München, 1971, 723—798, u ediciji: Izabrana djela iz slavenske akcentuacije.
25. *Jakić-Cestarić, V.*, Refleks »jata« na sjevernodalmatinskim otocima, Radovi Instituta JAZU u Zadru, 1957, 407—422.

26. — Iz akcentuacije čakavskih kopnenih govora, Radovi Instituta JAZU u Zadru, 1960, VI—VII, 257—272.
27. *Jakubinski*, L., Die Vertretung des urslavischen ě im Čakavischen, ZslPh, I, 1925, 381—396.
28. *Jurišić*, B., Rječnik govora otoka Vrgade, I, Uvod, Biblioteka HDZ, Zagreb, 1966, 1—125.
29. *Kušar*, M., Rapski dijalekat, Rad JAZU, 118, 1894, 1—54.
30. *Maček*, M., Čakawizm z uwzględnieniem zjawisk podobnych, Kraków, 1929, 1—98.
31. *Maretić*, T., Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, Zagreb, 1899.
32. *Maštrović*, V., Ninski govor, Radovi Instituta JAZU u Zadru, 1955/56, 87—140.
33. *Milčetić*, I., Čakavština kvarnerskih otoka, Rad JAZU, 121, 1895, 92—131.
34. *Moguš*, M., Današnji senjski govor, Senjski zbornik, II, 1966, 5—152.
35. *Oblak*, V., Der Dialekt von Lastovo, AslPh, XVI, 1894, 426—450.
36. *Popović*, I., Geschichte der serbokroatischen Sprache, 1960, Otto Harrassowitz — Wiesbaden.
37. *Ribarić*, J., Razmještaj južnoslavenskih dijalekata na poluotoku Istri, SDZ, IX, 1940, 1—207.
38. *Skok*, P., Mundartliches aus Žumberak (Sichelburg), AslPh, XXXII, 1911, 363—383 i XXXIII, 1912, 338—375.
39. — Novi prilozi proučavanju govora žumberačkih čakavaca, Hrvatski dijalektološki zbornik, I, 1956, 215—278.
40. *Strohal*, R., Osebine današnjega riječkoga narječja, Rad JAZU, 124, 1895, 103—188.
41. *Tentor*, M., Der čakavische Dialekt der Stadt Cres (Cherso), AslPh, XXX, 1909, 146—204.
42. van den *Berk*, C. A., Y a-t-il un substrat čakavien dans le dialecte de Dubrovnik? Mouton et Co, 1958, 's-Gravenhage.
43. *Važný*, V., Čakavské nářečí v slovenskem Podunaji, SbFFUK, V, 47 (2), 1927, 122—336.

7. 2. Potpuniju bibliografiju o čakavskom narječju do 1956. godine (uz bibliografiju o štokavskom i kajkavskom narječju, skupa s bibliografijom o antroponomiji, toponomiji i hidronimiji) izdao je Mate Hraste pod općim naslovom: *Bibliografija radova iz dijalektologije, antroponomije, toponimije i hidronimije na području hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Hrvatski dijalektološki zbornik, I, Zagreb, 1956—, 337—479.

7. 3. Nakon 1956. godine napisano je i dijelom objavljeno više radova o govorima čakavskog narječja, od kojih su važniji citirani i u popisu literature. U to vrijeme pada i najveći dio moje aktivnosti oko istraživanja i obrađivanja čakavskih govora, pa sam se u ovom pregledu čakavskog narječja mnogo služio podacima iz radova koje sam napisao sâm ili zajedno s drugim dijalektolozima. Najvažniji su: B. Finka, *Dugootočki čakavski govori* (doktorska radnja, Zagreb, 1958), — *Naputak za ispitivanje i obradu čakavskih govora* (prihvaćeno za štampu u Hrvatskom dijalektološkom zborniku), B. Finka — A. Šojat, *Govor otoka Žirja*, («*Rasprave*» Instituta za jezik JAZU u Zadru), B. Finka — S. Pavešić, *Govor Brinja i okolice*, («*Rasprave*» Instituta za jezik JAZU u Zagrebu), B. Finka — A. Šojat, *Karlovački govor* (predano Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti za Hrvatski dijalektološki zbornik). Služio sam se i mnogobrojnim svojim terenskim bilješkama o raznim čakavskim govorima (poimence: Lastovo, čakavski govori na obalnom dijelu Dalmacije: od Rogoznice južno od Šibenika do Novigrada sjeverno od Zadra, šibenski otoci: Zlarin, Kaprije, Žirje i Murter, zadarski otoci: Ugljan, Iž, Rava i Dugi otok, kvarnerski otoci: Krk, Cres i Lošinj, čakavski govori u unutrašnjosti: od Otočca u Lici do Pokuplja, odnosno do čakavsko-kajkavske i čakavsko-štokavske granice).

7. 4. Osobito će značenje za poznavanje hrvatsko-srpskih narječja i dijalekata imati *Hrvatsko-srpski dijalektološki atlas*, koji će, dakako, obuhvatiti i područje čakavskog narječja. Za taj je atlas (u organizaciji *Jugoslavenskoga komiteta za izradu dijalektoloških atlasa*, odnosno *Međuakademijskog odbora za dijalektologiju*) izrađen kvestionar i po njemu se već prikuplja dijalekatska građa. Na čakavskom će se području ispitati oko 60 punktova, od čega je preko polovice već ispitano. Pošto se prikupe podaci sa svih punktova (čakavskih, štokavskih i kajkavskih), prići će se izradi samog atlasa.

Na manjem broju hrvatsko-srpskih, pa, dakle, i čakavskih punktova prikuplja se građa i za izradu *Općeslavenskog lingvističkog atlasa* (OLA), i to po posebnom upitniku. Taj se posao vrši u svim slavenskim zemljama, odnosno na svim slavenskim teritorijama, u organizaciji *Komisije Općeslavenskoga lingvističkog atlasa Međunarodnog komiteta slavista*.

Predviđeni su i sveslavenski toponimijski i hidronimijski atlasi. Svrha je što bolje i što svestranije upoznavanje slavenske jezične i dijalekatske problematike. Tom cilju služi i ovaj opis čakavskog narječja, jer čakavsko narječje ima po mnogim svojim osobinama izuzetno značenje za slavistiku.